

172826

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

MAX WEBER'DE TOPLUMSAL ANALİZ

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Alper MUMYAKMAZ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Vedat BİLGİN**

Ankara - 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüęü'ne

ALPER MUMYAKMAZ'a ait MAX WEBER'DE TOPLUMSAL ANALİZ adlı
Çalışma, jürimiz tarafından SOSYOLOJİ Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Doç. Dr. Mualla KAVUNCU

ye.....

Doç. Dr. Vedat BİLGİN (Danışman)

ye.....

Doç. Dr. Suna BAŐAK

ÖNSÖZ

Bu çalışma; “sosyolojinin ruhundaki derin tılsıma ulaşmak”, Türk toplumu ve onun değerler sistemini anlamaya çalışmak için yapılmış teorik bir etkinliktir. Ampirik çalışmalardan önce teorik manada yeterli bir seviyeye ulaşmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Hem lisans düzeyinde, hem de yüksek lisans düzeyinde yaptığımız çalışmalarda toplumsal yapının değerlendirilmesi ve ortaya çıkan toplumsal olayların analiz edilmesi kaçınılmaz olarak bizi kurucu sosyologlara ve teorilerine götürmüştür. Bu nedenle iki isim hep bir arada zikredilmiştir; bunlar “Karl Marx” ve “Max Weber”dir. Marx eserleri ve teorileriyle Türkiye’de yeterince üzerinde durulmuş, teorisiyle bir döneme damgasını vurmuş ve hatta Weber’in karşısına konulmuş bir teoriyenin olmasına rağmen; Weber üzerine yapılan değerlendirmeler, bu durumu karşılayacak ilgiye mazhar olamamış, hatta yanlış anlaşılmıştır. Bu çalışma ne Weber’i, ne de Marx’ı haklı ya da haksız çıkarma çabasıdır. Esasen tez konumuzun tespiti sırasında Weber’i; P.A. Sorokin, E. Durkeim ya da V. Pareto’yla kıyaslayarak anlamak istememize rağmen, Weber’i tek başına çalışmanın daha anlamlı olacağı fikri ağırlık kazandı.

Tezin amacı, Weber’in anlayıcı sosyolojisini genişlemesine çözümlmek ve bir toplumun analiz edilmesinde kullanılması gereken dinamik bir sosyoloji olduğunu göstermektir. Weber’i tez konusu olarak çalışmamızda lisans ve yüksek lisans derslerinde yapmış olduğu analiz ve tespitleri ile hocam Doç. Dr. Vedat Bilgin’in katkıları etkili olmuştur. Bu vesile ile tez konunun tespiti ve çalışma sürecinde yardımlarını esirgemeyen hocam Doç. Dr. Vedat Bilgin’e, sosyolojiye olan hassasiyetimi pekiştiren hocalarım Prof. Dr. Kadir Cangızbay ve Prof. Dr. Beylû Dikeçligil’e, tez sürecinde yapmış olduğumuz tartışmalar ve bilgi alışverişlerimiz nedeniyle sosyoloji master grubundaki tüm arkadaşlarıma, lisans ve yüksek lisans döneminde sosyoloji üzerine yaptığımız tartışmalar ve yardımları nedeniyle başta Yrd. Doç. Dr. Erдің Yazıcı

olmak üzere Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ve Kamu Yönetimi bölümlerinin değerli asistan ve öğretim üyelerine, tez kapsamındaki yabancı dil çevirilerinde yaptığı katkılardan dolayı Zakir Yılmaz'a, tez yazım aşamasında yaptığı genel değerlendirme ve katkıları nedeniyle Ayşe Güleç hanımefendiye, sağladıkları maddi ve manevi imkan ve destekleri nedeniyle anne ve babama, son olarakta çalışmalarım esnasında yaptığı akademik destek ve eleştirileriyle daima yanımda olan eşim Hatice'ye teşekkür ederim.

Alper MUMYAKMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
GİRİŞ.....	1
A- Max Weber'in Hayatı ve Fikirsal Kaynakları.....	3
B- Weber'de Bilim Anlayışı.....	6
C- Weber'e Yönelik Tenkit ve Eleştiriler.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL OLARAK “TOPLUMSAL EYLEM”

A- Toplumsal Eylemin Oluşumu ve Kapsamı.....	11
1- Toplumsal Eylemin Oluşumu.....	11
a) Weber ve Sosyoloji.....	11
b) Toplumsal Eylem Olgusu.....	13
c) Weber'de “Anlama” Kavramı ve Yöntemi.....	15
2- Toplumsal Eylemi Yorumlama Çabasında Hermeneutik Yöntem.....	18
a) Tarihsel - Toplumsal Bilimler.....	18
b) Doğal Gerçeklik - Tinsel Gerçeklik.....	20
B- Weber'in Metodolojik Yaklaşımında İki Temel Unsur.....	22
1- İdeal Tip Olgusu.....	22
2- Rasyonalizasyon.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL EYLEMDEN TOPLUMSAL İLİŞKİLERE, TOPLUMUN İNŞASI

A- Toplumsal Eylemden Toplumsal İlişkilere.....	28
1- Toplumsal İlişki Türleri.....	30

2- Bir Toplumsal İlişki de Gelenek, Görenek, Teamül ve Hukukun Yeri.....	32
3- Toplumsal Eylem - Toplumsal İlişki	34
B- Toplumsal Yapı ve Analiz.....	36
1- Parsons'ın Sosyolojisi ve Weber.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WEBER'İN "TOPLUMSAL ANALİZİ" İÇİN MÜŞAHHAS BİR ÖRNEK:

"PROTESTAN AHLAKI VE KAPİTALİZMİN RUHU"

A- Protestan Ahlak.....	41
B- Kapitalizm.....	49
SONUÇ.....	53
ÖZET.....	55
SUMMARY	57
KAYNAKÇA.....	59

GİRİŞ

Weber üzerine yapılan bu çalışmada, Weber'in anlayıcı sosyolojisi çözümlenmeye çalışılmış ve buna yönelik olarak "Protestan Ahlak ve Kapitalizm" üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çerçevede tezin amacı; Weber'in anlayıcı sosyolojisini genişlemesine çözümlmek ve bir toplumun analiz edilmesinde kullanılması gereken "dinamik bir sosyoloji" olduğunu göstermektir. Bu çalışmada Weber'in teorik yaklaşımının aradan geçen yaklaşık bir asra rağmen dinamizmini koruduğu ve bugünün toplumsal sorunları karşısında kullanılabilir bir sosyoloji olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu manada tezin önemi şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Weber'in anlayıcı sosyolojisinin teorik yönü çözümlenmiş ve toplum üzerine yapılacak bir analizde teorik bir temel oluşturduğu gösterilmiştir. Bu bakımdan Weber'in yaklaşımı teorik perspektiften bakıldığında sadece Batı Avrupa'ya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmemeli, batılı olmayan toplumlar içinde temel olarak görülmelidir. Bu açıdan Weber'in "Protestan Ahlak ve Kapitalizm" arasındaki ilişki üzerine yapmış olduğu çözümler, anlayıcı sosyolojinin teorik yapısına uygun bir şekilde değerlendirilmelidir. Son yıllarda Türkiye'de "İslam ve kapitalizm" üzerine sıkça yapılan çalışmalarda protestan ahlak ve öğretisinin ortaya çıkardığı "kapitalist girişimci" ve "sermaye birikimi" olgularının "İslami burjuvazi" ve "İslami sermaye" olgularıyla örtüştüğü yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Weber üzerine yapılan bu tezin önemi işte bu noktada düğümlenmektedir. Protestan ahlak ve onun toplumsal yansımalarını anlayabilmek için Weber'in anlayıcı sosyolojisini bilmek ve teorik çözümlemesini kavramak gerekmektedir. Türkiye'de yaşanan bu ve benzeri sosyolojik olaylar farklı toplumların yaşanmışlıkları üzerine yapılan benzerlik değerlendirmeleri ve kıyaslamalarla değil, ancak anlayıcı sosyoloji üzerine yapılacak teorik bir

çözümleme ile anlaşılır kılınabilir. Çünkü her toplum ancak kendi tikelliği içerisinde anlaşılabilir ve anlamlı bir bütün olarak kavranabilir.

Max Weber, Türk sosyoloji literatürüne ilk kez 1970 yılında Coşkun San'ın "Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi" üzerine yapmış olduğu doktora teziyle tanınmaya başlandı. San'dan sonra 1977 yılında Doğan Özlem'in "Bilim Felsefesi Açısından Max Weber'de Sosyolojinin Temellendirilmesi" adlı doktora tezi ile genişleyen Weber çalışmalarına, sonraki yıllarda birçok çalışma eklenmiştir. Ancak Weber üzerine yapılan çalışmalar Weber'in ölümünün ardından ancak elli yıl sonra Türk sosyolojisine girmiş ve 1970'lerden bugüne yaklaşık 35 yıl içerisinde de yeteri kadar anlaşılammıştır. 1990'lardan sonra Weber üzerine batılı akademisyen ve bilim adamlarının yapmış olduğu çalışmalar Türkçe'ye çevrilse de Weber'i tam manasıyla tanıtmakta yeterli olamamıştır. Bununla birlikte Weber'in temel eseri olan "Ekonomi ve Toplum" halen Türkçe'ye çevrilmemiş, Weber'in eserlerine Türk sosyolojisi açısından nüfuz edilememiştir. Hatta Weber'i İngilizce'ye ve Amerikan sosyolojisine tanıtan Talcott Parsons'ın Weber'in anlayıcı sosyolojisinin türevi niteliğinde olan temel eseri "Sosyal Eylemin Yapısı" dahi Türkçe'ye çevrilmemiş, Parsons'ta yeterince tanınamamıştır. Tüm bunların yanında Weber'i Türk sosyolojisine tanıtan hatta Weberyen sosyolojinin akademik ve entellektüel temsilcileri olan Sabri Ülgener, Erol Güngör ve Şerif Mardin'in katkılarını ise unutmamak gerekir.

Weber, toplumu ve onun sorunlarını çözümlemeye çalışan sosyolojisiyle metodolojik bir yaklaşım sunmakta ve her toplumu kendi tikelliği içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

A- Max Weber¹'in Hayatı² ve Fikirsal Kaynakları

Weber'in çocukluğu, Almanya'nın siyasi ve tarihi gelişmesinde hayati derece de manidar bir aşama olan "Bismarck döneminde" geçti. Bu dönemde Almanya, Bismarck'ın liderliğinde merkezi bir milli devlet haline geldi. 1870 ve sonrasında Almanya'nın yaşadığı siyasal ve sosyal süreç, Weber üzerinde, ciddi etkiler bırakan bir dönemi ifade etmektedir. Weber, hayatı boyunca siyasi bir statü elde etmemesine rağmen, şahsi tecrübelerine siyasi ve akademik ilgilerinin karışmadığı bir nokta olmamıştır (Giddens;1996:11). Bu nedenle Weber'in bilimsel çalışmaları, akademik kaygıları ve kişiliği üzerinde, dönemin Almanya'sının ve batı toplumunun siyasal - toplumsal gelişimi etkili olmuştur. Bundan dolayı Weber, içinde yaşadığı şartların sonucu olarak, "milliyetçi-liberal" bir

¹ Tezin bundan sonraki bölümlerinde "Max Weber" sadece "Weber" olarak anılacaktır.

² Weber; 1864 yılında Prusya'nın Erfurt kentinde doğdu. Entellektüel ve siyasi bir çevreye sahip Weber ailesinin bir ferdi olarak, çocukluğundan itibaren yoğun bir zihinsel atmosfer içerisinde yetişti. Küçük yaşlarda Eflatun, Machiavelli, Luther, Goethe vb.'nin eserlerini okudu. Heilderberg, Strassburg, Berlin ve Göttingen Üniversitelerine devam eden Weber, son olarak bulunduğu Göttingen Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesinden mezun oldu. (Weber'in 1889 yılında "Ortaçağda Ticari Şirketlerin Tarihi Hakkında" ismiyle doktora derecesi aldığı bilinmekle beraber, Coşkun San'ın 1970 yılında yayınladığı doktora tezinde, Weber'in doktora tez konusunun aslında, "Kollektif Şirkette Mütessesil Sorumluluk İlkesi ve Özel Mal Varlığının Gelişimi" olduğu belirtilmektedir) 1891 yılında da "Roma Tarım Tarihinin Kamu ve Özel Hukuk İçin Önemi" adlı teziyle, üniversite hocalığına (doçentliğe) terfi etti. Hukuk fakültesi mezunu olmasına rağmen, sahip olduğu tarih bilgisi ve ekonomi ilmine yönelik çalışmaları sayesinde Weber, ikinci dönem sosyolojinin kurucuları arasında yer alır. Weber, 1897 yılında ciddi bir ruhsal rahatsızlığa yakalanır. Çalışmalarını ve sağlığını etkileyen bu rahatsızlık yüzünden akademik faaliyetlerine bir süre ara veren Weber, bu dönemde Avrupa'yı ve ABD'yi gezdi. 1904'te Amerika'dan dönüşünde, "Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik" adlı derginin yayın kurulunda çalışmaya başladı. 1905 yılında kendisine büyük ün sağlayan "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserini yazdı. Üniversite öğrenimi sırasında askerlik hizmetini yapmasına rağmen, I. Dünya savaşında da gönüllü olarak askerlik yaptı. Hayatı boyunca kopamadığı siyaset karşısında ise aktif bir görevde bulunamadı. İngilizce, Fransızca, Latince, İspanyolca, İtalyanca, İbranice ve Rusça bilen Weber; 14 Haziran 1920 tarihinde yakalandığı hastalık sonucu öldü. Ölümünün ardından üzerinde çalıştığı ancak tamamlayamadığı temel eseri "Ekonomi ve Toplum", 1921 yılında yayınlandı. **Eserleri;** *Ekonomi ve Toplum (Economy and Society, 1922)*, *Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu (The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism, 1905)*, *Genel İktisat Tarihi (General Economic History, 1923)*, *The Religion of China (1916)*, *The Religion of India, (1916-1917)*, *Ancient Judaism (1917-1919)*, *Methodology of the Social Sciences (1949)*. (San;1970, Marshall;1999, Weber; 2000).

çizgiye sahiptir. “Weber, ulusun yüceliğini ve devletin gücünü her şeyin üstünde tutan bir Alman’dır” (Aron;1973:67). Weber’in söz konusu fikirleri, hayatı boyunca da akademik ve entellektüel yaşamını şekillendirmiştir. Onun siyasi ve sosyolojik yazılarının temelini, “Bismarck sonrası Almanya’sında yaşanan endüstriyel kapitalizmin yayılmasını yöneten şartların analiz edilmesi oluşturmaktadır” (Giddens;1996:17-18). Dolayısıyla “Alman modelinin Weber’in düşüncesi üzerindeki etkisinin köklü olduğu görülmektedir. Hatta Weber’in bütün büyük entellektüel ilgisi, bu model tarafından biçimlendirilmiştir” (Giddens;1996:51).

Bununla birlikte “Weber, daima iki çatışan itkiye tabi kalmıştır. Bunlar bir bilim adamının pasif ve disiplinli hayatıyla; bir siyaset adamının aktif ve pratik yönelimidir. Entellektüel düzeyde birbiriyle rekabet eden bu iki ilham arasında; bir tarafta bilimsel ve olgusal bilgi ile karşı karşıya kalan Weber, diğer tarafta ise normatif ve değer yargılarının geçerliliği arasında bir ayırımla karşı karşıya kalmıştır” (Giddens;1996:15). Bu nedenle yaşamı boyunca, “bir meslek olarak bilim ile siyaset” arasında bir seçim yapmanın gerilimini yaşamıştır (Özlem;2001:73).

Weber’in çalışmaları sosyoloji, hukuk, ekonomi ve tarih alanlarından oluşan kompleks bir yapıya dayanır. Öz muhtevaları ne kadar farklı olursa olsun, “Weber’in eserleri içsel bir birliğe sahiptir” (Giddens; 1996:10). Alman bilim adamı Bernhard Pfister (Persönlichkeit und Werk adlı eserinde), Weber’in eserlerinin ana temasına şu ismin verilebileceğini söyler: “İnsan düşünce ve davranışlarının aklileşme (rasyonelleşme sürecinin) gelişiminin evrensel-tarihi süreci” (San;1970:16). “Rasyonalizasyon”, Weber’in eserlerinde rastlanan ve sosyolojisinin temel dinamiğini oluşturan önemli saiklerden birisidir. Weber “Ekonomi ve Toplum” adlı büyük eserinde de belirttiği gibi “modern dünyanın giderek aklileştiği ve sihrin etkisinden sıyrıldığını” ifade etmektedir ki, işte bu

durum Weber'in üzerinde durduğu "rasyonalizasyon sürecinin" de gelişim nedenidir.

Weber tüm metodolojik yazılarında ontolojik ve epistemolojik görüşlerini çok yoğun ve özlü bir biçimde açıklar. Ayrıca yazılarında gerçekten "ince bir zeka ve kıvrak bir düşünce" ürünü olan derinlikli analizler bulunmaktadır. Ne var ki tüm bunlar Weber'in sonuna kadar tutarlı bir epistemolojik yaklaşım benimsediğini göstermez (Çörekçi;1988:56). "Alman Tarih Okulu" geleneği içerisinde yetişmiş bir tarihçi olarak Weber'e göre sosyoloji; "ancak içeriği tarihsel araştırmalarla doldurulması gereken bir 'form bilgisi' verebilir". Bu nedenle Weber'in sosyoloji çalışmalarında tarihe dayanan, onun verdiği derinlikten istifade eden bir yaklaşım sezilmektedir. Gerek gençlik dönemlerinde, gerekse hukuk öğrenimi sırasında Weber, "Alman Tarih Okulu" nun etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayı doktora ve doçentlik tezlerinde olduğu gibi hemen hemen bütün eserlerinde zengin tarih malzemesini işleyen Weber için "tarih, çağının gerçeklerini daha açık olarak kavrayabilmek için başvurulması gerekli bir araçtır" (San;1970:18-19). Alman tarih okulu ve "Alman İdealizmi" çizgisinde gelişen kültür bilimleri alanındaki çalışmalar, bu yönden Weber'i tesiri altında bırakmıştır.

"Weber, tarihteki büyük adamları incelemelerinin odağı haline pek getirmez. Napolyon, Calvin, Cromwell, Washington ve Lincoln'e metinlerinde sadece değinip geçer. Amacı, onların yaptığı işlerin ne ölçüde tarihteki kurumlara mal olduğunu ve süreklilik kazandığını anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle Weber'in kaygısı Julius Sezar değil, Sezarizm; Calvin değil, Calvinizm'dir" (Weber;2000:101). Weber'in kaygısı, toplumu etkileyen bireylerden öte onu etkileyen kurumsal yapıların sosyolojisini yapmaktır. Toplumsal yapı, onu belirleyen unsurlarla anlaşılabilir, anlamlı bir geçerliliğe sahip olabilir.

Raymond Aron'un belirttiği gibi Weber, “anlaşılması çok güç, yanlış anlaşılması çok kolay” (San;1970:1) bir sosyolog olarak, zihninde zıt düşünceleri barındıran birisidir. Toplumu en ince analitik araçlarla analiz etmeye çalışan Weber'in bir yandan da savaşın Almanya'nın ruhunu temizleyeceğine inanan yönü, Weber'in bu tezatlığına ciddi bir örnektir. Weber'in fildişi kuleye kapanmaya razı olmamış olması, bu zıtlıkları oluşturan esas unsur olarak görülebilir. Bu zıtlıklara rağmen, Weber'in “Ekonomi ve Toplum” adlı büyük eserinde, toplumsal kurumların çalışmasını daha küçük birimlere indirerek bunların fark ve benzerliklerini anlatması, Weber'in eşsiz kavram birikimi gösterir (Mardin;1997:125-126).

Weber, tüm bu etkiler ve kendi öznel dünyası ile çalışmalarında orijinal bir sosyolojik yaklaşım ortaya koymuş, ölümünün ardından geçen uzun süreye rağmen halen geçerliliğini koruyan bilimsel bir anlayış geliştirmiştir. Bu bilimsel canlılık, Weber'in anlayıcı sosyolojisinin temel unsuru olan “toplumsal eylem” üzerine şekillendirdiği çabasında yatmaktadır.

B- Weber'de Bilim Anlayışı

Weber'in bilim anlayışı, insanların inandıkları değerleri ve oluşturdukları yapıtları anlamak ve açıklamak için gösterdiği çaba ile tanımlanmaktadır. Onun kendine yönelttiği ve cevaplamaya çalıştığı temel soru; “İnsanların değer yargılarıyla dolu yapıtlarının, nasıl olup da değer yargılarıyla çarpıtılmamış nesnel bir bilimi olabildiğidir” (Aron;1973:21). Weber bu soruyu, “tüm geçmişin ve tüm toplumun nesnel bir bilimi olamayacağı” (Özlem;2001:94) yönünde cevaplamaktadır. Weber'in tüm bilimsel faaliyetlerinde “nesnellik”, temel bir sorundur. Bu nedenle Weber'in metodolojik yaklaşımında, “öznellik-nesnellik bağıntısı” önemli bir yer tutar.

“Geçmişte bilim, gerçekliğin ilkesini ve varoluşun yasasını kavramaya çalıştığından bir anlamda kendini tanımlanmış olarak görebiliyordu. Weber’in bilimi, doğal olarak bir evrim içerisindedir. Olguların en yüce anlamları ile ilgili önerileri yoktur, çalışmaları sonsuza uzanan bir hedefe yöneliktir ve maddeye yönelttiği sorular sürekli olarak kendi kendini yenilemektedir” (Aron;1973:18). Dolayısıyla Weber’in anlayıcı sosyolojisi, dinamik bir yapıya sahiptir.

Weber’e göre, “olguların kaotik akışını çıplak gözle gözlemek, bilgi doğurmaz. Bilgi, olgular üstüne kavramsal ve yöntemli bir çalışmanın sonucu üretilebilir” (Özlem;2001:134). Bilgiye ulaşmak için sergilenen “bilimsel etkinlik, varlığı aynen yansıtan bir ayna değil, insanlık tarafından sorularla kurulan ve insan düşüncesinin olgular karşısında geliştirebildiği en yüksek teorik etkinliktir” (Özlem;2000:87). Gerçekliğin nesnel şekilde açıklanabilmesi bir bakış açısına sahip olmayı gerektirir. Bu yüzden “programlar/paradigma” bu bakışı sağlayan bir çeşit gözlüklerdir; böylece “gerçek” bu gözlükler arkasından görülür. “Bilimde program değişimleri gözlük değiştirmeye benzer; dünya değişmediği halde dünyayı görme, algılama biçimi değiştiği için bilim adamı farklı olarak bir program içinde gerçekten farklı bir dünyada yaşamaya başlar” (Sunar;1986:116-117).

“Hiçbir bilim insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini ya da toplumlara nasıl örgütlenmeleri gerektiğini bildirmez ve hiçbir bilimde insanlığa geleceği hakkında bir şeyler söylemez. Toplamların nasıl örgütlenmeleri gerektiği yönündeki bilimsel çaba, Weber’i Durkeim’den; insanlığın geleceği hakkında kehanette bulunma yönündeki faaliyet ise, Marx’tan ayırmaktadır” (Aron;1973:24). Weber’in sergilemiş olduğu bu hassasiyet, kendisini diğer kurucu sosyologlardan ayırmaktadır.

Weber'i, Marx ve Durkeim'dan ayıran diğer bir farklılık ise; Marx ve Durkeim'in inançlarla, toplumsal güçlerin doğal sonuçları olarak ilgilenmelerine karşılık, Weber'in temel ilgisinin inançların kökenlerine ve oynadıkları değişen role yönelik olmasıdır (Schroeder;1996:222). Weber'in bilimsel faaliyetlerinde olgulara yönelik nesnel yaklaşımı, dönemi bilim adamları karşısında kendisinin ayrı bir yere konulmasını sağlamıştır.

Weber'in metodolojik yaklaşımının önemli yanlarından biri ise, grupların belirleyici rolleriyle ilgili fikirleridir. "Marx için 'sınıf', toplum analizinin temel ölçütüdür ve topluluğun şeklini verir. Weber'de ise sınıf, topluluk içinde belirebilecek birkaç grup tipinden yalnızca biridir. Weber'e göre bu gruplardan yalnız biri değil, tümü birden toplum denkleminin dinamiğini oluşturur. Buradan hareketle Weber, bir kontrast oluşturmaya ve toplumun işleyişini açıklamaya çalışır" (Mardin;1997:124-125).

"Hiçbir kültür bilimi insanlara nasıl eylemleri gerektiğini öğretmez. Bilim vaaz veremez. Görmek isteyen ışığa gider; vaaz dinlemek isteyen ise kiliseye" diyen Weber'e göre "bilimin görevi, olanı saptamak ve bunu bildirmeye çalışmaktır, insanlar nasıl eylemleri gerektiğini söylemesini bilimden talep edemezler" (Özlem;2001:77). Weber'e göre bilim, modern batı medeniyetinin bir özelliği olan "akılcılaştırmanın" (rasyonalizasyon) bir parçasıdır. (Aron;1973:17).

"Weber'e göre her bilim adamı çalışmalarının on, yirmi ya da elli yıl içinde eskiyeceğini bilir; işte bilimin kaderi, hatta bilimsel faaliyetlerin anlamı da budur. Görevini gerçekleştiren her bilimsel çalışma yeni sorular ortaya atar ve aşılma isteğini de beraberinde getirerek günün birinde eskir. Bu yüzden bilime hizmet etmek isteyenlerin bu gerçeği kabul etmeleri gerektiğini ifade eden Weber, herhangi birinin diğerini aşacağını

ümit etmeksizin bilimsel çalışma yapılamayacağını söylemektedir” (San;1970:50).

“Weber’in ‘kültür bilimi’ (sosyal bilim), büyük ölçüde Alman felsefe geleneğinin izinde, ‘tinselci – tarihselci bir bilim felsefesi’ içinde yer almaktadır. Öte yandan, pozitivist ve Marksist bilim anlayışlarından etkiler de taşıyan Weber’in bilim anlayışı eklektik de değildir. Çünkü bu etkiler, tinselci – tarihselci bilim anlayışı içerisinde eritilmiş ve sindirilmişlerdir” (Özlem;2001:16). Weber başkalarından aldığı düşünceleri ve kavramları kendi düşünce potasında eritir ve bunları titizlikle işleyerek kendi öz malı haline getirir (San;1970:43).

Weberci epistemolojinin özü şu şekilde özetlenebilir: “İnsan, gerçek nedensel ilişkileri çözebilmek için gerçek olmayan ilişkiler kurar. Bilim gerçekliğin ne bir kopyasıdır, ne de olabilir, çünkü gerçeklik sonsuzdur, oysa bilim yalnızca parça parça bilgilerle desteklenen kavramların bir araya getirilmesidir” (Freund;1997:178).

C- Weber’e Yönelik Tenkit ve Eleştiriler

Weber’in ölümünün ardından uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen güncelliğini kaybetmemiş olması, belki de sistemini bitirememiş ve son noktayı koyamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece Weber’in düşünceleri, takipçileri tarafından çıkış noktası aynen ya da biraz değiştirilmek suretiyle alınarak çeşitli yönlerde geliştirilmiş, sistemini tamamlamak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Weber geride öylesine zengin bir düşünce hazinesi bırakmıştır ki, bu malzemeden daha uzun süre faydalanmak mümkün gözükmektedir (San;1970:50). Bu zenginliği

kavrayabilmek için ise, Weber'in sahip olduğu geniş formasyon ve edindiği bilimsel ahlak göz ardı edilmemelidir.

Weber'e yöneltelen tenkitler; "sosyolojinin sınırlarını fazla daralttığı, sosyolojinin konusunu insanın sosyal eylemlerine hasretmekle sosyal kurumları yeterince ele alamadığı, anlayıcı sosyolojisini kesin bir açıklığa kavuşturamadığı, ideal tiplerin sosyal olguların yorumlanmasında yetersiz kaldığı, sosyal bilimlerin değer yargılarından arınmış bir biçimde ele alınmasının bir işe yaramadığı, yeni tarih ve etnografi araştırmalarının Weber'in verdiği bazı örneklerin yanlış olduğunu ortaya koyduğu, bütünü çok fazla parçalara ayırdığı ve bu nedenle bir sistem kuramadığı gibi düşünceler etrafında toplanmaktadır" (San;1970:49). Weberyen sosyoloji bu açıdan bakıldığında bazı noktaları tam olarak aydınlığa ve açıklığa kavuşturamamanın eleştirisini yüklenmektedir. Weber'in üzerinde durduğu problemleri çözümlmek için ortaya koyduğu bilimsel çaba; ne dil, ne üslup, ne de sistemli bir bütünlük sağlamaya yönelik bilimsel bir etkinliktir.

Schutz, Weber'i toplumsal eylemin anlamları üzerine yapılan fenomenolojik çalışmaların bir öncüsü olarak görürken; Parkin, Weber'in konumu ve Marx'ın maddeciliği arasındaki farklılıkları en aza indirmeye çalışmıştır. Turner, Weber için toplumsal yapıların analiz edilmesinde başvurulabilecek kalıcı bir çerçeve tesis ettiğini düşünmüştür. Kimileri ise Weber'in sosyolog bile olmadığını iddia etmiştir. Birbirleriyle çatışan bu düşüncelerin Weber'e atfedilebilmesinin nedeni, yazılarının yeknesak bir teorik perspektife dayanmadığı yönündeki iddiadır. Öyle ki yazılarında kendi metodolojik ya da teorik konumunu sistematik olarak dile getirdiği bir yer yoktur (Schröder;1996:9-10). İşte bu yüzden Weber, hakkında yapılan eleştirilerin odağı haline gelmiş, ancak diğer yandan ise çalışmalarında ortaya koyduğu bilimsel sonuçların ötesine geçilememiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL OLARAK “TOPLUMSAL EYLEM”

A-Toplumsal Eylemin Oluşumu ve Kapsamı

1- Toplumsal Eylemin Oluşumu

a) Weber ve Sosyoloji

Weber’e göre “sosyoloji, toplumsal eylemlerin bilimidir”. Yani Weber, “toplumsal eylemi yorumlayarak anlamayı, önemini ya da nesnel anlamını kavramayı ve aynı zamanda bu eylemin akışını toplumsal terimlerle açıklamayı amaçlar” (Aron;1973:55). Bunun yanında “sosyoloji, toplumsal eylemleri yorumlayarak anlamak ve bu eylemleri kendi süreç ve etkileri içerisinde nedensel olarak açıklamak” (Özlem;2001:122) ve yöneldiği “gerçekliğin bütünlüğünü anlamak” isteyen bir bilimdir (Özlem;2001:136). Bu çerçevede Weber’in üç anahtar terimi vardır. “Yorumlamak, önemini ya da nesnel anlamını kavramak; anlamak, insan etkinliğinin öznel anlamlarına ulaşmak ve kavramlar biçiminde düzenlemek; nedensel olarak açıklamak ya da insan eylemlerinin değişmezlerini bulmaktır” (Aron;1973:55).

Weber’e göre, “sosyolojinin hatta tüm sosyal bilimlerin atomu insandır” ve insanın sosyal eylemleri toplumsal olayların nedenidir. “İnsan unsurundan soyutlanmış ekonomi kanunlarının ve tek yönlü evrim teorilerinin, Weber’in anlamlı sosyal eylemleri inceleyerek varmaya çalıştığı, kanuna benzer düzenliliklerle ortak bir yanı yoktur. Toplumsal ilişkilerin, sosyal kurumların, kanunlarının, kısaca toplumun mimarı insandır” (San;1970:198). Bundan dolayı, toplumsal eylemden toplumsal ilişkilere, toplumsal ilişkilerden toplumsal kurumlara devam eden çizgide, insan unsuru ve eylemleri temel dinamiktir.

Sosyoloji doğa bilimlerinden farklı olarak kendi araştırma nesnesiyle “özne-nesne ilişkisi” içinde değil, aksine bir “özne-özne ilişkisi” içindedir. Sosyolojinin uğraş alanını, aktif öznelerin eylemleriyle oluşan anlamların, bu dünyanın inşası veya üretimine fiilen dahil olduğu önceden yorumlanmış bir dünya oluşturur (Giddens;2003:193). Bu dünyada anlam çerçevelerinin oluşturulması ve yeniden üretimi, sosyolojinin analiz etmeye çalıştığı insani toplumsal eylemin temel koşullarından birisidir (Giddens;2003:209).

Sosyolojiyi temellendirirken “genelleştirici doğa bilimlerinin açıklamaya dayanan yöntemleriyle”, “bireyselleştirici kültür bilimlerinin anlayıcı yöntemlerini” bir bireşime getirmeye çalışan (Özlem;2001:119) Weber, sosyolojiyi “verilerini tarihten alan bir bilim” (Özlem;2001:194) olarak görür. Weber sık kullandığı bir ifadeyle “sosyolojiyi, anlayıcı ve nedensel olarak açıklayıcı bir bilim olarak kurmak ister” (Özlem;2001:119). Bu nedenle Weber, sosyolojik (metodolojik) yaklaşımında ne salt pozitivist bir paradigmayı savunan bir yaklaşım sergiler, ne de salt anti-pozitivist bir yaklaşım ortaya koymaya çalışır. Weber’in yukarıda kurmak istediği bilimsel yapı, kendi tikel derinliği içerisinde toplumun mümkün nesnel bilgisine ulaşmaya çalışma gayretidir.

Weber büyük ölçüde Alman felsefe geleneğinde ağır basan tinselci bilim anlayışına bağlı olsa da, bilimin genelleştirici – açıklayıcı bir etkinlik olmasını talep eden pozitivist bilim anlayışının da etkisinde kalmıştır. “Weber’in bilim anlayışı, büyük ölçüde bu iki kaynaktan beslenir ve sonuçta pozitivist etkiler, tinselci bilim anlayışının içinde eritilmiş de olsa kendilerini gösterirler” (Özlem;2001:17-18).

b) Toplumsal Eylem Olgusu

Weber’de “toplumsal bilimlerin nesnesi bireydir, daha doğrusu bireylerin tarihsel-toplumsal alanda oluşan öznel anlamlar dünyasıdır.” Toplumsal eylem toplumsal bir anlam sisteminden değil, bireylerin toplam amaçlarından oluşmaktadır. Bu nedenle Weber’in yaklaşımı, “metodolojik bireycilik” olarak nitelendirilmiştir (Sunar;1986:43). Eylem terimi insanların sadece subjektif bir anlam verdikleri davranışları ifade eder. Dolayısıyla insanların içgüdüsel ya da mekanik tepki niteliğinde olmayan tüm anlamlı davranışları birer eylemdir. Ancak insanın bir amaca yönelmiş bulunan her anlamlı (anlaşılabilir) davranışı sosyal eylem değildir. Söz konusu davranışların sosyal eylem niteliğini kazanabilmesi için, eyleme verilen anlamın mutlaka başkalarının davranışları ile ilişkili olması ve başkalarının davranışlarına yönelmesi gerekir (San;1970:20).

İnsanlar arasındaki her tür ilişki toplumsal nitelik taşımaz; bireyin yalnızca başkasının davranışına göre anlamlı bir biçimde yönlendirdiği eylemi toplumsaldır. Toplumsal eylem, ne birçok kişinin tekdüze etkinliğinin ne de başkasının davranışından etkilenmiş herhangi bir eylemin tıpkısıdır (Weber;1995:41-42). Eylem, kişinin öznel anlam dünyasından mülhem bir derinlik taşır.

Tarihsel bilimlerin konusunu, doğa bilimlerinden ayıran olgu insandır. Fakat insanı soyut olarak, cansız varlıklardan ve hayvanlardan ayıran özelliğinden, yani eylemden bağımsız olarak ele alamayız. Başka bir deyişle “insanı insan yapan eylem yetisidir”. Yani Weber’e göre “eylem, ne doğal zorunluluklardan ne de insan doğasından kaynaklanır, eylemi temellendiren, amaçtır. Daha doğrusu insan ve insanı belirleyen eylem, öznel anlam dünyasından yalıtılamaz bir gerçekliktir” (Sunar;1986:24). Weber’in eylem tipolojisi, sosyolojisinin taşıyıcısı ve tabanını oluşturur (Özlem;2001:186). Bir bireyden söz etmek sadece bir öznen değil, bir

failden de söz etmek demektir. Bu yüzden eylem fikri, kaçınılmaz olarak merkezi önemdedir. Ayrıca eylem, sadece bireylere mahsus bir özellik değildir; o aynı zamanda, toplumsal organizasyonların ve kollektif hayatın da temel unsurudur (Giddens; 2003:8). Schutz'a göre "yorumcu sosyolojik yöntemin amacı, eylemin öznel temellerini aydınlatmak için tipik davranış biçimleri hakkında teorik modeller inşa etmektir". Schutz yorumcu sosyoloji dahil her sosyal bilimin temel amacını, toplumsal dünya içinde yaşayanların bu dünya hakkında düşündüklerini olabildiğince kapsamlı bir biçimde açıklamak olarak görür (Giddens;2003:47-48).

Weber'in yöntemi, gerçek tarihsel ilişkileri analiz etmek üzere gerçek olmayan ilişkiler kurmaktır; gerçeklik, kavramlar ve soyutlamalar aracılığıyla bilinmektedir. "Weber, üç ayrı ideal tip saptamıştır. Özgüllüğüyle ayırt edilen "Protestan ahlakı ve modern kapitalizm" gibi tarihsel formasyonlar; farklı tarihsel ve kültürel dönemleri karakterize eden "bürokrasi ve feodalizm" gibi soyut ideal tipler ve son olarak "eylem tipleri". Toplum birbirine yönelmiş anlamlı sosyal eylemlerin, sosyal ilişkiler ağını dokumasıyla oluştuğuna göre, sosyal kurumların da zorunlu olarak sosyal eylemden hareket edilerek açıklanması gerekir. Bu nedenle Weber'in sosyal eylem tipleri büyük önem kazanır (San;1970:38).

Weber dört tip toplumsal eylem saptamıştır.

a) Amaç bakımından akılcı eylem; amaç ile araçların rasyonel olarak seçilmiş olduğu, rasyonel amaç yönelimli eylemdir. Akılcı eylem, dış dünyadaki nesnelerin durumuna ve insanların davranışlarına yönelik sergilenen rasyonel davranıştır.

b) Değer bakımından akılcı eylem; estetik, dinsel, etik içerikte olabilecek bir mutlak değer elde edilmesine yönelik sergilenen rasyonel eylemdir. Burada hedefin peşinde başarı olasılığı bulunduğu için değil, sırf değer uğruna koşulmaktadır.

c) Duygusal eylem; aktör üzerindeki duygusal etkileriyle belirlenmiş olan duygusal eylemdir. Duygusal eylem, somut tutku ve duyguların etkisinde duygusal ve heyecan yüklüdür.

d) Geleneksel eylem; gelenek ve alışkanlıkların yol gösterdiği eylemdir. Uzun süreler uygulanıp alışkanlık durumuna gelirler (Weber;1995:44 – Swingewood;1998:179).

c) Weber’de “Anlama” Kavramı ve Yöntemi

“Sosyoloji, sosyal eylemi yorumlayarak anlamaya ve böylece, sosyal eylemi cereyan tarzı ve sonuçları bakımından nedensel (illi) olarak açıklamaya çalışan bir bilimdir” diyen Weber’e göre, sosyolojinin konusu, sosyal eylemdir (San;1970:19). Kişilerin başkalarını hesaba katarak bir anlam verdikleri sosyal eylemler, saikleri açısından ancak “anlayıcı yöntemle” yorumlanabilirler (San;1970:43). Anlayıcı yöntem aracılığıyla toplumsal bir ilişki, nedensel olarak açıklanmanın ötesinde onun anlamına, güdülerine ve nedenlerine yönelik bilgilere ulaşıldığında Weber’in anlayıcı sosyolojisi kullanılmış olur (Bottomore–Nisbet;1997:176). Weber bir eylemin mantıksal olarak geçerli ya da metafizik açıdan doğru anlamı çerçevesinde anlaşılmasından çok, failin öznel olarak amaçladığı anlam çerçevesinde anlaşılması gerektiğini ısrarla savunur (Ringer;2003:135).

Toplumsal olguları anlamak için, fazladan bir çaba sarf edilmesi gerekir. Çünkü onların nedenini açıklayabilmek için güdülerini de anlamak gerekir. Bu da insanın edimde bulunmasına yol açan nedenler ve peşinde olduğu hedeflerdir. Dolayısıyla bu durum, kişiyi bireyin öznel anlam dünyasına götürür. Weber’e göre, bir etkinliğin anlamını aydınlığa kavuşturmakta kullanılacak en iyi yöntem, anlamaya yönelik yöntemdir.

Anlamaya yönelik yöntem, insan ilişkilerine özgü sorunlarda dümdüz açıklamaların bıraktığı boşlukları doldurmayı amaçlar (Bottomore - Nisbet;1997:175). Anlam hiçbir zaman nesnenin bünyesinde verili olmadığı gibi, nesneye içkin bir nitelikte değildir. Bu nedenle anlam, nesnelerin niteliklerini, yasalarını ya da kalıcı karakterlerini incelemek üzere tasarlanmış bir usulle kavranamaz. Tersine, insan farklı şeylere aynı anlamı verirken, aynı şeylere farklı anlamlarda verebilir. İşte bu çeşitlilik, ancak anlamaya yönelik yöntemle kapsanabilir (Bottomore - Nisbet;1997:176).

Weber toplumsal eylemi analiz ederken, sezgisel bir anlama tarzına başvurmak ya da bir insan deneyiminin tamamını kavramaya çalışmak zorunda değildir. Bu nedenle Sezar'ı anlamak için Sezar olmak gerekmediğini söylemektedir. Weber'in anlama kavramı, davranış eylemden farklı bir yere koyar; davranış, basit biçimde alışkanlık ya da tepkisel davranış olduğu için öznel anlamdan yoksundur. "Weber iki ayrı anlama tarzı olduğunu savunur. Bunlar, doğrudan gözleme dayalı anlama ile açıklayıcı ya da motivasyona bağlı anlamadır. Weber'in doğrudan anlamayla kastettiği şey, nesnel özellikler temelinde gözlemlenebilir eylemler ile odun kesen ya da $2 \times 2 = 4$ formülünü yazan birinin anlaşılabilir eyleminin bir açıklama çabasıdır. Açıklayıcı anlama ise, güdülerin bilgisini bireyin eyleme attettiği referans alanı olan öznel anlam dünyalarıyla çözümlemeye çalışmaktadır" (Swingewood;1998:181).

Weber "anlama" terimini iki açıdan ele almaktadır. Birincisi tarihi açıdan belli bir olayda eylemde bulunan kişilerin ortalama olarak eylemlerine bağladıkları subjektif anlamlardır. İkincisi kavramsal olarak, inşa edilen ve saf tip açısından düşünülen kişi ya da kişilerin eylemlerine bağladıkları subjektif anlamlardır (San;1970:20).

Eylemin tipi ne olursa olsun, tutarlılığı yalnızca onun bireysel ya da kolektif eyleyicisinin ona verdiği anlam kadardır. Anlam kavramından kaçınan herhangi bir eylem fenomenolojisi, eylemin mahiyetini yanlış anlar ve bilimsel çözümlemenin gereklerini yerine getiremez (Bottomore - Nisbet; 1997:175).

Weber'in amacı, her insanın kendi hareketine verdiği anlamı kavramaktır. Bu nedenle Weber'de öznel anlamları kapsam içerisine almak, anlaşılabilir bir kavram yapısının kurulabilmesinde büyük önem taşımaktadır (Aron;1973:16). Gerçek kavramayı, yaşamların ya da toplumların birer bütün olarak kavranması olarak kabul eden Weber, bireylerin ya da grupların tutumlarını tümüyle anlamayı amaçlamaktadır (Aron;1973:47).

Weber'e göre toplumsal dünya, doğal dünyadan farklı olarak insan eylemine, insan eylemi amaçlara, amaçlar ise "öznel anlam dünyası"na dayanır. Araştırmacı, tarihin sonsuz öznel anlam dünyalarından oluşan bir bölümünü konu edinebilmek için, seçim yapmak zorundadır. Öznel bir başlangıçtan sonra nesnel sonuçlara varan araştırmacı, bu şekilde tekrar toplumsal düzeyden araştırmacı düzeyine döner. Weber'in sorunsalı, işte bu noktada odaklaşmaktadır. "Öznel başlangıca rağmen, nesnel araştırma nasıl mümkün olabilir?"(Sunar;1986:19).

Weber'in "anlama yöntemi"; sosyal eylemlerin anlamlarının bulunup çıkarılmasında, nedensel açıklamaların yapılmasında ve böylece toplumsal düzenliliklerin keşfedilmesinde araştırmacının sınırsız bir biçimde ve keyfince kullanabileceği bir metot değildir. Aksine Weber, bu yöntemin kötüye kullanılmasını önlemek için her kavramı derinlemesine ve genişlemesine açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, ampirik bilimlerde

peygamberliğin yeri yoktur ve bu yüzden sosyal bilimler olması gerekeni değil, olanı araştırmalıdır (San;1970:28).

Weber anlama yöntemi ile her kültürün kendi terimlerinden yola çıkılarak anlaşılması gerektiğini, ancak bunun yanında anlama yönteminin sadece tarif edici olduğunu, açıklama ve kanıtlama yöntemi olmadığını vurgular (Canoğlu;1989:44). Hem öznel hem de nesnel nitelikte olan toplumsal eylemi açıklama ve anlama yoluyla çözümlemeye çalışan Weber'in anlayıcı sosyolojisindeki öznel anlam kavramı, sosyolojik bilginin özgül karakteristiğidir (Swingewood;1998:178). Bu nedenle Weber'in anlayıcı sosyolojisinde devamlı surette vurgu yapılan bireyin öznel anlam dünyası, Weberyen sosyolojinin temel dinamik unsuru olarak kabul edilmektedir.

2- Toplumsal Eylemi Yorumlama Çabasında Hermeneutik Yöntem

a) Tarihsel - Toplumsal Bilimler

19. yy.'de Alman tarih okulu tarafından "tarih bilimleri", 20. yy.'de Dilthey tarafından "tin bilimleri" ve Rickert tarafından ise "kültür bilimleri" adlarıyla anılan bu bilimler, tarihselci düşünce geleneğinin farklı tanımlamalarıdır (Özlem;2001:157-158). Burada kültür bilimleri olarak ifade edebileceğimiz gerçekliği anlama çabası, yorumlayıcı bir çabadır. Bu çaba insanların ve toplumların her tarihsel dönemde kendilerini, evreni ve toplumu nasıl yorumladıklarının da yorumunu veren bir "yorumbilgisi/hermeneutik" çabasıdır (Özlem;2000:47). Hermeneutik yöntem, toplumsal eylemin faili olarak bireyin eylemlerini, değerlendirmeye tabi tutan ve toplumun akışını yorumlayıcı tarzda çözümlemeye çalışan bir yaklaşımdır.

İnsan bilimleri (Geisteswissenschaften) geleneğinde yer alan yorumlayıcı anlama (Verstehen), 19. yy.'de ve 20. yy.'nin başlarında her şeyden önce bir yöntem, insan etkinliğini araştırmanın bir amacı ve bu sıfatla başkalarının tecrübelerini yeniden yaşama ve yeniden icra etmeye dayalı bir durum olarak görüldü. Yorumlayıcı anlama, pozitivist muhalifleri tarafından yöneltilen şiddetli eleştiriler karşısında Dilthey tarafından benimsendiği ve sonradan Weber tarafından değişikliğe uğratıldığı haliyle kesinlikle korumasız bir durumdaydı. Dilthey ve Weber'in anlama olarak anladıkları şey, ne sadece başkalarının yaptıklarını anlama yöntemidir ne de onların bilinçlerinin kısmen gizemli ve karmaşık bir biçimde empatik kavranışını içermektedir. Anlama, toplumdaki insan hayatının temel ontolojik koşullarını (Giddens;2003:32-33) çözümleme gayretidir.

Tarihsel ve toplumsal bilimler, yalnızca davranışın değil, aynı zamanda nedensel bilimlerinde kapsamlı yorumlarıdır. Sosyolog, yalnızca toplumların davranış ve inanç sistemlerini açıklamakla kalmaz. Aynı zamanda olayların meydana gelişlerini, belirli bir düşüncenin belirli bir davranışa yol açmasını, belirli siyasal örgütlerin ekonomik örgütleri etkilemesini anlamaya çalışır. Bir başka ifadeyle, tarihsel ve toplumsal bilimler; kapsamlı bir biçimde yorumlamak kadar, nedensellikleri de açıklamayı amaçlar. Nedensel belirlemenin çözümlemesi, bilimsel sonuçların evrensel geçerliliğinin sağlandığı süreçlerden bir tanesidir (Aron;1973:25). Bu bilimsel yaklaşım tarzında Weber, hem pozitivist hem de tarihselci unsurları kendi metodolojik yaklaşımında buluşturmuş, kaynaştırmıştır.

Windelband ve Richert'in başlıca temsilciliklerini yaptığı felsefi tarihsicilikle kurduğu bağlantıların ortaya koyduğu gibi Weber'in fikirleri, Alman tarihçiliğinin geleneksel çizgisini oluşturmaktadır (Bottomore - Nisbet;1997:171).

“Windelband, konusu doğa veya tarih-toplum olsun tüm bilimleri iki gruba ayırmaktadır.

a) Nomotetik bilimler: Bunlar konularını yasalara göre ele alıp açıklamak isteyen bilimlerdir. Doğa bilimleri bu gruba girmektedirler.

b) İdiografik Bilimler: Bu bilimler konularını bir defalık, tekil ve bir daha tekrar etmeyecek nitelikteki bir olaylar kümesi içinden alan ve yasalarla çalışmayan bilimlerdir. Hermeneutikçilerin “tin bilimleri” bu gruba girmektedirler” (Özlem;1998:20).

Tarihe şekil veren en önemli nokta, onun genelliği değil bireyselliğidir. Çünkü tarihte, doğabilimsel anlamda yasalar elde etmeyi sağlayacak hiçbir tekrar ve süreklilik yoktur. İnsanların yaptıkları toplumsal düzenler kururlar, gelişirler ve çözülürler. İnsani ideler ve amaçlarda devamlı surette değişirler. Bu yüzden tarihe şekil veren etkenler, doğal zorunluluklardan çok insan iradesi, insani gereklilik tasarımları, insani amaçlar ve inançlar ile duygu ve tutkulardır (Özlem;2000:128).

Hermeneutik çaba, toplumsal eylemin oluşumunu ve bunun kaynaklarından hareketle gelişen süreci yorumlama yoluyla anlamaya ve açıklamaya çalışan bir yaklaşım tarzı ve toplumun analiz edilmesine yönelik bir çözümleme yolu olarak, pozitivist paradigmanın karşısında yer almaktadır.

b) Doğal Gerçeklik - Tinsel Gerçeklik

Rickert’a göre, salt doğa bilimlerine ya da salt tin bilimlerine özgü konu ve yöntemler yoktur. Doğa bilimleri de, tin bilimleri de birbirlerinin yöntemlerine başvurabilirler. Rickert, bilimleri konusu ve yöntemlerine göre değil bilgisel hedeflerine göre ayırmak gerektiğini vurgular. Bilgisel hedef bakımından doğa bilimleri, konuları olan doğa hakkında genel yasalar bulma peşindedirler. Bu nedenle doğa bilimleri, bilgisel hedeflerine varmak

için genelleştirici bir bakış tarzına sahiptirler ve genel kavramlarla çalışırlar. Tinsel gerçeklik ise her ne kadar genelleştirici bakış tarzına başvursa bile, bu alandaki esas hedefi konuyu kendi tarihsel bireyselliği içinde ele almaktır. Bu alanda (tinsel alanda) belirli zaman dilimleri içinde ortaya çıkan, birbirine benzemeyen kendine özgü oluşlar vardır. Bu nedenle, örneğin tarih bilimi bir defalık oluşun bilimi olagelmıştır ve tinsel alana göre tarihte tekrar yoktur. Tarihsel-tinsel yaklaşım doğa bilimlerinin genelleştirici bakış tarzından öte bireyselleştirici bakış tarzını gerektirir. Ancak doğa bilimleri de kendi konuları ile ilgili olarak bireyselleştirici bir bakış tarzına pekala başvurabilirler (Özlem;2000:40). Weber'in metodolojik yaklaşımı, bu iki anlayışı birleştiren bilimsel bir yol olarak değerlendirilmelidir.

Alman felsefe geleneğinde, Kant'ta ifadesini bulan bir “doğal gerçeklik” ve “tinsel gerçeklik” ayrımı vardır. Tinsel gerçeklik, Kant tarafından nesneler dünyası, nesnelerin varoluşu olarak tanımlanan doğa yanında doğadan farklı, hatta doğaya karşıt bir gerçeklik (Özlem;2001:16) olarak görülür. Bununla birlikte tinsel gerçeklik, insanın hem kendisini ve doğayı hem de toplumu algılayış biçimini de belirleyen tarihsel birikimiyle etkinliğini gösterir (Özlem; 2000:36). Rickert'a göre, her tarihsel dönemin kendine özgü bir hakikati vardır ve tin bilimleri de bu hakikatin peşinde olmalıdır (Özlem;2000:41). İnsan davranışları ve doğadaki oluşumlar arasında uydurulmaya ve mantıksal bir form üzerine oturtulmaya çalışılan toplum tezleri farklı şekillerde geliştirilmiştir. Durkeim'in “Sosyolojik Yöntemin Kuralları”, bu çabanın en cüretkar ifadesidir (Giddens;2003:173).

Toplumsal dünya, normatif niteliğinden dolayı doğa dünyasından öz itibarıyla farklıdır. Bu nedenle toplumsal alandaki ahlaki ritüellerin doğa da bir yansımasının bulunmaması, toplumsal eylem ve kurumları köklü bir ayrımın içine çekmektedir (Giddens;2003:128). İnsan davranışları üzerine yapılacak değerlendirmelerde, doğa dünyasına ait terimlere başvurularak

açıklama yapılamaz. Weber, insan eyleminin öngörülebilir nitelikte olduğunu vurgularken haklı, ancak bu eyleme ilişkin açıklamalarda (içerik bakımından değilse de) doğa bilimlerinin nedensel formunu kullanma yönünde ileri sürdüğü mantıksal yaklaşımlarında hatalıdır (Giddens;2003:68).

B- Weber'in Metodolojik Yaklaşımında İki Temel Unsur

1- İdeal Tip Olgusu

Weber'in metodolojik yaklaşımını anlamanın en iyi yolu, Alman tarihsel ve yorumlayıcı (hermeneutik) geleneğinin eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi oluşturur. Weber, yalnızca bu geleneği ebedileştiren ya da pozitivizm karşısında bu geleneği savunan bir düşünür değildir. Ayrıca tam anlamıyla bir pozitivist olduğu da söylenemez. Aksine, aynı anda hem bir nedenselci hem de usta bir yorumlamacıdır. Bu açıdan Weber, devraldığı metodolojik mirası aynı anda hem yenilemiş, hem de dönüştürmüştür (Ringer;20003:8). Bu nedenle Weber, anlayıcı sosyolojisi ile dönemin hakim paradigması karşısında toplumu anlamaya, analiz etmeye yönelik çabası ile kendi sosyolojisini oluşturmuş ikinci dönem sosyolojinin kurucularındandır. Bundan dolayı Weber, bugün üzerinde halen hassasiyetle durulan, metodolojik yaklaşımı üzerinde ciddi değerlendirmeler yapılan dinamik bir sosyolojik yaklaşım ortaya koymuştur.

Sosyoloji için amaç olan şey, yüksek soyutluluk derecelerinde kurulmuş olan ideal tipler ile tekil toplumsal eylemler arasında bir anlam uygunluğunun sağlanmasıdır (Özlem;2001:143). Sosyoloji, sosyal teşekküllerini bize gerçekten karşımıza çıktıkları şekilde tasvir etmez. Daha çok Weber'in tabiriyle "ideal tip" kavramlarıyla açıklamaya çalışır.

Dolayısıyla topluma yönelik analizlerde; toplumu oluşturan cemaat, hakimiyet, şehir, feodal yapı, devlet, kilise, tekke ve mezhep vs.'nin birer ideal tipine ihtiyaç vardır (Freyer;1968:180).

Parsons, 1929 yılında yazdığı bir makalesinde Weber üzerinde durur. Parsons burada, Weber'in ideal tip yaklaşımını kültürel fenomenleri anlamının faydalı bir amacı olarak görür (Canoğlu;1989:34). İdeal tip, akılcı yöntemlerle meydana getirilen değer yargılarından arınmış, belli bir sosyal olayın tüm özelliklerini kapsayan ve bu özellikleri bireyselleştirici görüş açısından bir araya getiren soyut bir zihni yapıttır. İdeal tipe kavramsal saflığı içinde gerçek hayatta hiçbir zaman rastlanmaz ve esasen tip amaç değil münferit olayların tespiti, açıklanması için başvurulmuş bir araçtır (San;1970:37). İdeal tip, bir tarihsel olay ya da olaylar dizisi içinde anlaşılabilir ilişkilerin düzenlenmesidir. Üstelik hem toplumun hem bilimin özellikleriyle yani, akılcılaştırma süreciyle ilişkilidir. Bütün bilimsel disiplinlerin özelliği olan ideal tiplerin yeniden kurulması olgusu, içsel mantığını açığa çıkararak konuyu anlaşılır duruma getirme çabasının bir anlatımıdır (Aron;1973:32). Weber'in ideal tip kavramlarının temel özelliği, kültür bilimleri ve özellikle sosyoloji kuramının çekirdeği olmasıdır (Özlem;2001:120).

İdeal tipi oluşturabilmek içinse, gerçeklikteki fikirlerle dolu özellikleri seçmek ve onları türdeş bir zihinsel resimde bir araya getirmek gerekir (Bottomore – Nisbet;1997:180). Bununla birlikte ideal tip, ne ulaşılması gereken bir yaklaşım içerir ne de olguların ortalama bir sonucunu verir.

Weber'in bazen ideal tip sık sık da saf tip adını verdiği bu tipler, bir ya da birkaç görüş açısından tek taraflı olarak çoğaltılan ve tek taraflı olarak ön plana geçirilen bu görüş açıları bakımından kendi içlerinde bir bütünlük gösteren zihni yapıtlar olmaya elverişli, bazen sık sık bazen az

rastlanan yer yer ise hiç rastlanmayan dağınık ve pek göze çarpmayan münferit görüntülerin birleştirilmesiyle kazanılır. Kavramsal saflıkları içinde bu zihni yapıtlar, hiçbir zaman gerçek hayatta bulunmazlar. Her münferit olayda gerçeğin bu ideal tiplere ne dereceye kadar yakın ya da uzak olduğunu tespit etmek gerekir (San;1970:32). İdeal tip bireyselleştirici ve genelleştirici özellikleriyle iki ayrı kategori de tanımlanır (Çörekçi;1988:59). Bununla birlikte gerçeğin bir betimlemesi değil, tekil bir fenomenin özsel özelliklerini birleştiren zihinsel bir kurgudur. Bu anlamda “ideal tip, metodolojik bir kavramdır” (Swingewood;1998:179). Weber, gerçeğin ve tüm tarihsel dönemlerin kendi içinde biricik olduğuna inanır ve tarihsel olanın kendi tekilliği içinde anlamlı olduğunu savunur. Bunun için tarihsel olgunun bilgisi de, ancak kendi içinde anlamlıdır. Bu ise, ideal tipe dayalı bir bilgiyle sağlanabilir (Çörekçi;1988:59). Weber’in metodolojisinin amacı, bir toplumsal yapının anatomisini ortaya çıkartmak değildir. En güçlü ve en zayıf tarafları karşılaştırarak farklılıkları ortaya çıkarma çabasıdır (Mardin;1999:9).

2- Rasyonalizasyon

Weber’e göre modern dünya gittikçe aklileşmekte, sihrin etkisinden kurtulmaktadır. Ekonomi, hukuk, bürokrasi, vb. tamamen akılcı esaslara dayanmaktadır, ancak günün birinde insan davranışlarının tümünün aklileşmesi tehlikesi de vardır. Bu nedenle insanların; bürokrasinin katılaştığı, teknolojinin tek başına hakim olduğu, barbar bir yeni ortaçağ ortamında yaşamak zorunda kalacaklarını (San;1970:1970) söyleyen Weber, “rasyonalizmin” yükselişini ve bunun modern batı uygarlığının temel unsuru olduğunu açıklamaya çalışır.

Weber'in bütün sosyolojisi özellikle sosyal eylemin önemini anlama sorunu üzerindeki yorumları, büyüü bozulmuş (rasyonelleşmiş) bir dünyada kısmi ve parçalı doğrularla yani, "nesnellik" sorunuyla uzlaşma girişimi niteliğindedir (Löwith;1999:32-33).

Bu dünyanın anlamsızlığı Weber'e göre rasyonalizasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya daha da sıradanlaşıp rasyonalize edildikçe, dünyanın büyüü de bozulmaktadır. Rasyonalizasyon, inancın ve kesinliğin sihirli bahçesini yıkmış ve bunun yerine de geçerli olabilecek olan herhangi bir alternatif değerler ilişkisi de üretememiştir. Bilimin kendisi değer taşıyan bir durum değildir, çünkü esas olarak amaçlardan çok araçlarla ilgilenir. Modernizasyon sürecinin dönüşlü rasyonalizmi eski tek tanrılı inançların köklerini kesip koparmış toplum sınırsız bir rekabetçi değerler dünyasına bırakılmıştır. Bundan dolayı Weber, modern toplumları çok tanrılı değerler ile sosyal egemenlik arasında bir mücadelenin olduğu kültürel bir arena olarak görür (Löwith;1999:35). Bu mana da modern topluma geçiş süreci birçok şeyi kendi içerisinde değişime uğratmış, algılamaları ve değer yargılarını sarsmıştır. Weber için rasyonalizasyon ve uzmanlaşmanın demir kafesinden mutlak bir kaçış yoktur. Burada akla yatkın tek yanıt, sabır içeren bir karar niteliğinde olmalıdır (Löwith;1999:39-40). Yani rasyonalizasyon, Weber'in analizlerinde ve bilimsel faaliyetlerinde temel eksen niteliğinde olmuş, sosyolojisi de bu menval üzere şekillenmiştir.

Bu manada, "Weber'in eserlerinin payı insan, paydası da aklileşme sürecidir". Nitekim çeşitli sosyal bilim dallarında yaptığı incelemelerde Weber'in dikkati, akılcılığın gelişmesine yönelmiştir. Modern dünya giderek artan bir hızla sihirden sıyrılmaktadır. Ekonomik kuruluşlar, teknolojinin ve müspet bilimlerin yardımıyla akılcı esaslara göre örgütlenmekte ve işlemektedirler. Belli ilkelere uygun olarak çıkarılan kanunlardan formüle edilen hukuk kuralları, aklileşme yönünde gelişmektedir. Kanunlara ve

uzmanlık bilgisine dayanan modern bürokrasi, akılcı idare tarzının en güçlü örneğidir. Hatta din adamları dinsel dogmaları sistemleştirdikleri, yeni durumlara göre yorumladıkları ve bürokratik örgütler kurdukları oranda dinler dahi aklileşmektedir (San;1970:199). Açıkçası irrasyonel tabanlı din olgusu, rasyonaliteyi içeren kültür olgusunu biçimlendirmektedir (Karagöz;2003:219). Weber'e göre, büyüünün irrasyonel araçlarla peşinde koşulan rasyonel bir amacı vardır. Buna karşılık din giderek artan bir irrasyonel amaçla ve giderek artan rasyonel araçlar yoluyla kurtuluşa erme anlayışıyla nitelenir (Schroeder;1996:55). Weber için insanı rasyonel olmayan öğeler yönlendirmektedir; ona göre rasyonelleşme, rasyonel olmayanın gücünü yönetme ve yönlendirme çabası içerisinde (Karagöz;2003:211).

Weber'in erken dönem Hristiyanlığından Ortaçağ Katolisizmine doğru gerçekleşen gelişim konusundaki görüşünün özellikle önemli olan yanı, bu görüşün batı rasyonalizminin yükselişini ifade etmesidir (Schroeder;1996:139). Bu mana da dünyanın büyüünün bozulması bütün bir batı rasyonalizminin gelişimini şekillendirecek olan sürecinde başlangıcını oluşturur (Schroder;1996:113).

Weber'in çağdaş batı toplumu yorumunun ana konusu bilim, sanayi ve bürokraside ortaya çıkan akılcılaştırmadır. Üretim araçlarının bireysel mülkiyeti ve üreticiler arasındaki piyasa rekabeti üzerine kurulu kapitalist rejim, tarihsel olarak akılcılaştırma sürecine bağlı olmuştur (Aron;2000:448). Rasyonalizasyon sürecinin, batı toplumu zihniyet dünyasında büyük bir dönüşüm gerçekleştirmekle birlikte, toplumsal kurum ve örgütlenmelerin rasyonel bir temele dayalı bir konsepte kavuşmasını ve işlevsel bir yapıya ulaşmasını sağlamıştır. Bu durum, batıyı diğer toplumların içsel yapısından uzaklaştırmış, rasyonel bir zemine çekmiştir.

Bununla birlikte rasyonalizasyon, insan aklının toplumda gözlenebilen çeşitli ilişkileri açıklayabilmek ve bunun uzantısı olarak arzu edilen sonuçlara ulaşabilme inancını da kapsar (Dobb;1992:370).

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL EYLEMDEN TOPLUMSAL İLİŞKİLERE; TOPLUMUN İNŞASI

Bu çalışmada, Weber'in toplumu anlamaya ve çözümlemeye yönelik geliştirdiği anlayıcı sosyolojisinin temeli olan "toplumsal eylem olgusu" birinci bölümde derinlemesine irdelenmiştir. Ancak yapılan çalışmada ve hatta Weber'e yöneltilen eleştirilerde Weber'in toplumsal eylem olgusundan sonraki aşamalara yeteri kadar eğilmediği ve teorisini tam manasıyla tamamlayamadığı görülmüştür. Bu durum, Weber'in toplumu çözümlemeye yönelik geliştirdiği sosyolojisinin eksik ve yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler almasına neden olmuş ve toplumsal eylem çözümlemesinden sonraki aşamalar ve toplumu kavramaya yönelik genel yaklaşımı yetersiz kalmıştır yönünde bir yargıyı doğurmuştur. Ancak gariptir ki, Weber'in erken yaşta ölümü ve çalışmalarını tam olarak tamamlayamaması, sosyolojisinin temelini oluşturan ve anahtarı konumunda bulunan toplumsal eylem olgusunu daha da önemli kılmıştır. Bu nedenle Weber'in anlayıcı sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalar, araştırmacılara ucu açık bir sosyoloji alanı sunmaktadır. Dolayısıyla çalışmada Weber'in toplumsal eylem olgusu akabinde bahsedilecek toplumsal ilişki ve toplumsal yapıya yönelik açıklamalar, bu teoriyi açıklamak için yapılan çalışmada toplumsal eylem olgusu kadar yer edinememiştir.

A- Toplumsal Eylemden Toplumsal İlişkilere

Weber'e göre "eylem", eylemi yapmak ya da eylemden kaçınmakla anlatılan bir içsel ya da dışsal tutumu içeren bir insan davranışını ifade eder. İnsan, davranışına belirli bir anlam verdiği zaman bu davranış bir

etkinliktir. Etkinlik ise insanın verdiği bu anlam yoluyla diğer insanların davranışlarıyla ilişkili ve bu davranışlara yönelik olduğu zaman toplumsal niteliğe kavuşur (Aron;1973:55). Bu açıdan “toplumsal eylem, başkaları gözetilerek yapılan bir eylemdir. Toplumsal eylem sahipleri eylemlerini geçmişte, şu anda ve geleceğe yönelik olarak başkalarının da alışkanlık, değer veya amaçlarını gözeterek benzer biçimde eylemiş, eylemekte ve eyleyecek olma olasılıkları çerçevesinde gerçekleştirirler. Dolayısıyla toplumsal eylem, beklenti temelli bir karşılıklı ilişkiyi gerektirir ki Weber, buna toplumsal ilişki demektedir” (Özlem;2001:197).

Toplumsal ilişki, birden çok bireyin davranışı üzerine kurulan, bunların anlamsal içerikleri bakımından karşılıklı olarak birbirlerine uyarlanan ve buna göre yönlendirilen bir konsepte dayanır. Dolayısıyla toplumsal ilişki, asıl olarak ve bütünüyle gösterilebilir bir toplumsal etkinlikte bulunma olasılığının varlığını anlatır. Bu olasılığın neye dayandığını başta belirtmek ise zorunlu değildir. Yani kavramın belirleyici özelliği, bireylerin karşılıklı olarak birbirleri üzerinde etkinlikte bulunuyorken, aralarında hiç olmazsa bir ölçüde bir ilişki kurulmasıdır. Bu ilişkinin içeriği çok değişik olabilir. Savaş, düşmanlık, dostluk, acıma, ekonomik değişim gibi. Bununla birlikte toplumsal ilişki edimciler arasında bir dayanışmanın yada tersinin varlığı konusunda bir şey söylemez (Weber;1995:48). Bu açıdan ele alındığında “Weberyen sosyoloji, insanların eylem tipleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri toplumsal ilişkileri ve bu ilişkiler ağıyla ortaya çıkan toplumsal oluşumları genelleştirici bir ilgi ile tiplermeye çalışır” (Özlem;2001:195). Bu tiplermeler dikkat edildiğinde tezin birinci bölümünü oluşturan “toplumsal eylem” temelli bir dinamik üzerine şekillenen toplumsal ilişkiler ağı etrafında biçimlenir. Dolayısıyla Weber, sosyolojisinde toplumsal eylem ve üzerine gelişen toplumsal ilişkiler ağı çerçevesinde oluşan toplumsal yapıyı analiz eder.

Weber’e göre amaçsal akılcı eylemler dışındaki tüm toplumsal eylemler (bu arada değersel akılcı eylemler bile) kökenleri bakımından

irrasyoneldirler. “Bir bilim yani rasyonel bir bilgi etkinliđi olarak sosyolojinin yapabileceđi Őey, bu irrasyonel dűnyayı, bu kaosu rasyonel yoldan anlamaya çalıřmaktır” (Özlem;2001:192-193). Anlayıcı sosyoloji, toplumu rasyonel yoldan bilimsel bir ereve de özűmlemeye çalıřan ve tűm ayrıntılarıyla toplumsal geliřimi aydınlatma çabası içerisinde bulunan bir sosyolojidir.

1-Toplumsal İliřki Tűrleri

Toplumsal eylem, bařkaları gűzetilerek yapılan bir eylemdir. Bu eylem, beklenti temelli bir karřılıklı iliřkiyi gerektirir ki Weber buna, “toplumsal iliřki” demektedir. Weber toplumsal iliřkiyi birbirlerine karřı veya karřıt durumda bulunan ve bu durumlarıyla birbirlerine karřılıklı olarak yűnelmiř deđiřik olgu tarzları olarak açıklamaktadır ve iki tűr toplumsal iliřkiden sűz eder. Bunlar “geçici toplumsal iliřki” ve “sűrekli toplumsal iliřkidir”. İki kiři arasındaki “dostluk”, bir toplumsal iliřkidir. Ama buradaki iliřki geçici bir karakter tařır. Oysa çok sayıdaki insan arasında bir toplumsal iliřki biçimi olarak “devlet”, bu insanlarca geçerliliđi kabullenilmiř ve buna gűre hep bűyle olması beklenen bir durumun sűrekli olarak tekrarlanma řansını ifade eder. Bir toplumsal iliřki tűrű olarak devlet, toplumsal iliřkiye katılanların yani bireylerin, onu kabullendikleri (boyun eđme veya onaylama biçimlerinde) kadarıyla bir sűrekliliđe sahiptir. (Özlem;2001:197-199). Dolayısıyla iliřki tűrleri toplumun ona atfettiđi deđer ve űnem çerçevesinde anlamlı bir bűtűnlűđe sahip olabilir.

Toplumsal iliřkinin geçici ve sűrekli olma niteliđi deđiřime uđrayabilir. Bir bařka ifadeyle űznel anlamına karřılık dűřen davranıřın sűrekli olarak yinelenmesi sűz konusu olabilir, dolayısıyla bir toplumsal iliřkinin űznel anlam içeriđi deđiřebilir. Örneđin bir zamanlar dayanıřma űzerine kurulu bir siyasal iliřki, bir çıkar çatıřmasına dűnűşebilir. Anlamsal içeriđin bir űlűde sűrekli, bir űlűde deđiřken olması da olanaklıdır. Bir

toplumsal ilişkinin anlamsal içeriği, karşılıklı olarak girilen bir antlaşma üzerine dayalı olabilir (Weber;1995:50-51). Gerçekten de toplumsal ilişkiler, ancak belli bir öznel anlama sahip insan etkinliği olarak varolabilirler (Weber;1995:70). Toplumsal ilişkinin bireye dayalı ve onun öznel anlam dünyasıyla belirlenen yapısı, toplumu ve onun kurumlarını belirleyen esas unsuru teşkil eder.

“Bir ‘dostluk’ ve ‘devlet’in oluşması veya oluşmuş olması yalnızca o toplumun bir yargısını ifade eder. Toplum devleti kabullenmediği zaman hele bu yaygınlaşmışsa, devlet belki hukuksal olarak kağıt üzerinde vardır, ama sosyolojik açıdan burada saptanması gereken şey, devletin taşıdığı anlamın yani bireylerin ona yükledikleri öznel anlamların değişmekte, toplumsal ilişkinin taşıdığı anlamın değişime uğramakta olduğudur. Bu nokta da Weber, toplumsal ilişkiyi ‘uyum’ ve ‘çatışma’ kavramlarına göre tanımlar” (Özlem;2001:199). Dolayısıyla bir dönem uyum içerisinde görünen bir toplumsal ilişki, bir başka dönem çatışma boyutuyla karşımıza çıkabilir. Bu değişken yapı toplumun yeniden üretilmesini ve değişimini belirleyen temel unsuru oluşturur.

Toplumsal ilişki insanların kültürel anlamı olan eylemlerinin belirme ortamı veya çerçevesidir. Bu toplumsal ilişki hiçbir zaman statik ve kapalı değildir. Toplumsal ilişkinin sürekliliği, o ilişkiye katılanlar arasında yaygın bir uzlaşmanın varlığına bağlıdır. Öyleki tek tek bireylerin örneğin dostluk veya devlet hakkındaki tasarımlarının yani bunlara yükledikleri öznel anlamların aynı doğrultuda yaygınlaştığı; toplum bireylerinin çoğunluğunun dostluk veya devlet hakkında yaklaşık ve benzer öznel anlamlara sahip oldukları sürece toplumsal ilişkide bir uzlaşma ve buna bağlı olarak bir uyumun varlığından bahsetmek gerekmektedir. Ancak bir toplumsal ilişki, hiçbir zaman tam uyumlu bir nitelik taşımaz. Toplumsal ilişki de uyumdan çatışmaya geçiş her zaman mümkündür. Uyumlu bir toplumsal ilişki, her zaman potansiyel olarak bir çatışma ögesini de içinde barındırabilir. Çatışmanın edimselleşip arttığı, buna karşılık uyumun azaldığı bir süreçte

toplumsal ilişki artık yeni bir anlam içeriği kazanıyor demektir. Bu nedenle bir sosyolojik çözümleme toplumsal ilişki kavramına her zaman, uyum ve çatışma öğelerini birlikte görmeyi sağlayacak bir bakış açısı ile eğilmek ve toplumsal ilişkinin değişebilirliğini gözetmek zorundadır (Özlem;2001:201). Çünkü toplum, devamlı surette değişen dinamik bir yapıya sahiptir.

Toplumsal ilişkileri üreten insan etkinlikleri doğal olgularda yeri olmayan bir niteliğin, yani anlamın etkisi altındadırlar. Toplumsal davranmak, bir taraftan birtakım amaçlar düşünülerek oluşturulmuş kurumların, adetlerin, kuralların ve yasaların üzerinde uyuşma sağlanması anlamına gelmekte; diğer yandan ise, kendine bu etkinliği haklı çıkaracak bir amaç ya da bir hedef vermek ve sonuçta etkinliğin güdüsü olarak bazı değerlere, özlere ya da ideallere yaslanması anlamına gelmektedir. Anlam bu üç düzeyin hepsinde bir rol üstlenir. “Toplumsal bir ilişki ya da etkinlik, değişik bireysel ya da kolektif anlamların bileşimidir” (Freund;1997:174). Dolayısıyla her toplum da değişik toplumsal ilişkiler ve toplumsal algılamalar oluşmakta, toplum yeknesak bir görünüm arz etmemektedir.

2- Bir Toplumsal İlişkide Gelenek, Görenek, Teamül ve Hukukun Yeri

Weber, toplumsal ilişkiyi “gelenek” ve “görenek” olarak sınıflandırır. Buna göre “görenek”, bir toplumsal eylemin ortaya çıkışındaki düzenliliklerin olgusal olarak belirme durumudur. “Gelenek” ise, göreneğin bilfiil uygulamalarının uzunca bir yaşanmışlığa (içselleşmiş olma haline) dönüşmesi halidir (Weber;2001:201-202). Öte yandan insanların bazı eylemlerini ihmal, kusur ve giderek suç diye niteleyerek düzenin kendisini garanti eden öğelere ise, “teamül ve hukuk” denir. Teamül ve hukuk, bir düzenin geçerliliğine meşruluk niteliği katar (Özlem;2001:203-204).

Toplumsal karşılıklı etkinlik düzenli olabilir. Eğer birkaç kişinin davranışı düzenli bir temele göre ters yönlerdeyse, bu tutumun düzenliliğinin altında yatan bir şeylerin olması gerekmektedir. Toplumsal karşılıklı etkinliğin düzenliliğinden, göreneğin ve törelerin sorumlu olduklarını söylemek gerekir. Weber'e göre görenek, yaşamın bir parçası; gelenek ise, bir davranışın kendiliğinden ortaya çıkan bir yolu olmuştur (Aron;1973:55).

Bireysel dolayısıyla toplumsal düzenin belirli bir düzene bağlanması, oturmuş bir teamül ve hukuksal bir birlik hassasiyetinin öznel dünyalarda edindiği yere bağlıdır. Koyduğu normlarla; toplumu, kurumları ve ilişkileri düzenleyen, sistemi muhafaza eden teamül ve hukuk, toplumsal yapının genel işleyişini belirler.

“Teamül”; düzenin geçerliliğini belirli bir topluluk içindeki sapmalara karşı genel ve edimsel olarak etkisi duyulabilecek derecede bir kınama ile karşılama şanslarının garanti edildiği süreci ifade eder. “Hukuk” ise; geçerliliğini fiziksel veya psişik zorlamalar veya içsel bir tutumun baskı altına alınmasına, özellikle insanlar hakkında bu konuda özel olarak konulmuş ölçülere göre eylemleri biçimlendirmek ve bu eylem biçiminden sapma halinde zorlamalara başvurmakla garanti edilmesi durumunu ifade eder (Özlem;2001:206). Bu açıdan teamül ve hukuk birbirini tamamlayan ve düzeni iki yoldan çevreleyen bir öneme sahiptir.

Bir düzenin yasallığı başlıca iki yoldan güvenceye alınabilir.

a) Duygusal Biçim ve Bağlılıkla

Bu durum tam anlamıyla duygusal bir şekil veya bağlılıkla, değer bakımından akılcı bir yaklaşımla veya dinsel bir biçimde; dinsel anlamda kurtuluşa, düzene uygun davranmakla ulaşılabileceği inancı ile gerçekleşebilir.

b) Dışsal Sonuç ve Beklentilerle

Bu düzene şu adlar verilebilir.

'Adet'; geçerliliği dışardan aykırı davranmanın belli bir insan kümesi içinde genel ve edimsel olarak duyulabilen kınamayla karşılaşma olasılığı ile güvenceye alınmayı ifade eder. 'Hukuk' ise; geçerliliği dışarıdan düzene saygıyı zorla sağlamak ve aykırılığı cezalandırmak üzere özel olarak oluşturulan bir insan kümesinin etkinliği ile bir zorlama uygulama olasılığıyla güvenceye alınmasını ifade eder. Adet terimi ile, geçerliliği bir insan kümesi içinde onaylanmış bulunan ve her türlü aykırı davranışa karşı kınamayla güvenceye alınan töre anlaşılmalıdır. Burada hukukun tersine adeti zorla uygulatacak özel bir kurum yoktur. Oysaki hukuk kavramının belirleyici ögesi, onu zorla uygulatacak bir makamın varlığıdır (Weber;1995:60-62). Toplumun kurulu düzeninin devam etmesini sağlayan adet ve hukuk gibi sosyal normlar, toplumun gidişatını belirleyen, ancak değişen toplumsal şartlarla kendisi de yenilenen karakteriyle hem toplumsal ilişkilerde hem de toplumsal kurumlarda etkili bir oluşumdur.

Günümüzde en çok görülen yasalılık biçimi, yasalılığa olan inanç üzerine, bir başka deyişle biçimsel olarak doğru olan ve kabul edilmiş usule göre yapılan kurallara uymaya hazır olma üzerine kuruludur. Genellikle bir kurala uyulmasını sağlayan şey, eğer yepyeni bir kural söz konusu değilse çok değişik çıkarlar dışında bir de geleneğe bağlılık ve yasalılık anlayışının bir karışımıdır (Weber;1995:67). Bu açıdan toplumsal norm ve standartların öznel anlam dünyalarında sahip olduğu yer, düzenli toplumsal ilişkilerin oluşumunu belirlemektedir.

3-Toplumsal Eylem - Toplumsal İlişki

Eylem, özellikle toplumsal eylem daha da özel olarak toplumsal ilişki ona katılanlar tarafından yasal bir düzenin varlığı tasarımına göre yönlendirilir. İşlerin bu şekilde işlemesi durumuna, sözkonusu düzenin geçerliliği denir (Weber;1995:56). Toplumsal ilişkilerin büyük çoğunluğu,

bir ölçüde “topluluklaşma” bir ölçüde de “toplumlaşma” özelliğindedir (Weber;1995:74).

Bir toplumsal ilişki ister topluluk isterse toplum oluşturunca nitelikte olsun yürürlükteki kurallar gereğince kendisini oluşturan anlam içeriğine göre yönelen karşılıklı toplumsal etkinliğe öznel olarak isteyen ve yapabilecek durumda olan hiç kimsenin katılması yasaklanmış değilse ve olmadığı sürece bu “ilişki dışı açık” niteliktedir. Buna karşılık öznel anlam içeriği ya da yürürlükteki kurallar katılımı engelliyor, sınırlandırıyor ya da koşullara bağlıyorsa ve böyle yaptığı sürece “ilişkinin dışı kapalı” olduğu söylenebilir. “Bir ilişkinin açık ya da kapalı olması geleneksel, duygusal, değer ya da amaç açısından akılcı yolla olabilir” (Weber;1995:77).

Weber toplumu kültürel bir bütünlük, dizgesel (sistemik) bir birlik olarak değil; kişisel (öznel) amaçlardan oluşan bir toplam dünya olarak ele almaktadır (Sunar;1986:28). İnsana ait bu öznel anlam dünyasında toplum, pozitivistik bir anlayışla değil, her bir bireye ait anlam dünyalarının oluşturduğu ilişkiler ağı çerçevesinde şekillenir. Toplumun üyeleri, kültürel sistemin etkisi altında “sosyal öğrenme” ve “sosyalleştirme” yoluyla sosyal, kişilik ve kültürel sistemlerin çevreleri ile bağlantılı hedefleri, inançları ve toplumsal standartları içselleştirirler (Canoğlu;1989:54). Bu sayede birey, toplumla arasında dokunan sıkı bağlarla bir bütün teşekkül ettirir ve toplum içerisinde sosyalleşen bu boyutuyla dinamik bir içeriğe ulaşır.

“Toplumsal ilişki, üç şekilde kurulabilir; ilişkinin anlamlı bir bütün olarak, ahlaki bir düzen olarak ve güç ilişkilerinin işleyişi olarak kurulmasıdır” (Giddens;2003:139). Bunlardan güç ilişkilerinin işleyişini esas alan bir toplumsal ilişkide taraflardan birisi, kendi isteğini diğer tarafın isteğine karşı üstün kılmaya çalışıyorsa bu durumda bir çatışma durumunun varlığından bahsetmek gerekmektedir (Weber;1995:68).

Toplumsal etkinliğin yönü değer ya da amaç bakımından akılcı olarak güdülenen çıkarlar arasındaki bir uzlaşma ya da yine bu biçimde güdülenen çıkarlar arasındaki bir eşgüdüm üzerine dayalı ise bu ilişki toplumsal olarak adlandırılır (Weber;1995:72).

Toplumsal eylem olgusunun toplumu derinden etkileyen ve ilişkileri şekillendiren yapısı, Weber'in temel toplum çözümlemesinin önemli bir boyutunu oluşturur. Öyleki Weber'in toplumsal eylem üzerindeki bu hassasiyeti onu, toplumsal ilişki ve kurumlar üzerinde yeterince eğilmesini engelleyecek derecede meşgul etmiştir. Bu nedenle hakkında yapılan eleştirilerde toplumsal eylem olgusu dışına çıkamaması nedeniyle sistemli bir bütün, bir teori oluşturamadığı yönünde ciddi eleştiriler almaktadır. Öte yandan Weber, kendisinde böyle bir amacın bulunmadığını ifade etmekte ve eleştirileri ise umursamamaktadır.

B-Toplumsal Yapı ve Analiz

Toplum, birbirine yönelmiş anlamlı sosyal eylemlerin sosyal ilişkiler ağını dokumasıyla oluştuğuna göre, sosyal kurumlarında zorunlu olarak sosyal eylemden hareket edilerek açıklanması gerekir. Bu nedenle Weber'in sosyal eylem tipleri büyük önem kazanır (San;1970:38). "Weber toplumu sosyal eylem tipleriyle çözümlemeye çalışırken, toplumu (genel toplum düşüncesi) iki nokta da değerlendirir. Birincisi kültürel değişme anlayışının gömülü bulunduğu gelişimsel çerçeve (tarihin aşamalarına ilişkin yaptığı taslaktır), ikincisiyse bu anlayışın temelinde yatan insan doğası konusundaki görüşüdür" (Schroeder;1996:26). Bu bakımdan "Weber kültürel değişmeyi üç temel ögeye dayandırmaktadır: Bunlar; karizma ve rutinleşme arasındaki mücadele, hayat küreleri arasındaki farklılaşma ve dünya görüşlerinin iç mantığıdır" (Schroeder;1996:50).

Toplumsal değişme bireye endeksli bir süreçtir ve Weber'in sosyolojisinde temel öğe toplumsal eylemdir. Weber'e göre sosyoloji, toplumsal eylemi yorumlayarak anlamaya ve böylece toplumsal eylemi ortaya çıkış biçimi ve sonuçları bakımından nedensel olarak açıklamaya çalışan bir bilimdir. Toplumsal eylemin anlamlı olabilmesi için, bu eylemin başkalarının davranışlarıyla ilgili olması gereklidir.

Weber'e göre toplumsal değişme ikiye ayrılır. Birincisi "kültürel değişme", ikincisi ise "toplumsal değişmedir". Toplumun kültürel değişmesi; doğrusal bir yönde gittikçe rasyonelliğe doğru yol alır. Büyüden bilime, çoktanrıclıktan tektanrıclığa doğru olur. Toplumun kültürel değişmesi, değer ve inançlar alanında kendini gösterir. Toplumsal değişme ise, toplumsal yapı içerisinde yer alan toplumsal kurumların işleyişi alanında kendini gösterir.

Weber'in inceleme tarzında "toplum, her biri kendi ekonomik çıkarlarına, katman öğretilerine, dünyaya ve insana karşı özel yönelimlere sahip olan birbirleriyle rekabet içindeki statü gruplarının mücadele alanı olarak gözükür. Weber, Wilhelm Almanya'sında mülk sahibi aristokrasinin, yükselen burjuvazinin, bürokrasinin ve işçi sınıfının analizini yaparken bu temele dayanır" (Aktay-Köktaş;1998:196).

Weber'in Türkiye'deki temsilcisi olarak tanınan ve onu Türkiye'ye tanıtan öte yandan çalışmalarında Weber'in metodolojik yaklaşımını esas alan Ülgener, yaşadığımız dünyanın kişiyi çepeçevre kuşatan cansız bir tabiattan ibaret olmadığını ileri sürer. "Ülgener'e göre yaşanan dünya alelade taş ve tuğla yığınının kurulu bir yapı değil, gelmiş geçmiş yüzlerce kuşanın fikir ürünleri, alttan üste tabaka tabaka yığılı birike meydana gelmiş bir zemindir. Bu zemin üzerinde her türlü yaşama üslup ve sitili yığın halinde belirip kaybolur. Bir yaşama sitilinin silinip yerine yeni bir yaşama sitilinin geçmesi, uzun ve zahmetli bir süreci işaret eder. Eski yaşama üslubu ve düşüncelerinin direnme gücü azaldıkça üstü örtük,

dağınık ve içe dönük yeni düşünce ve yaşama üslupları kendilerini başta sanat ve edebiyat ürünleri olmak üzere türlü kaynaklarda ifade eder ve varlıklarını belgelerler. Bunlar aracılığıyla bu yeni yaşama üslubunun dağınık unsurları bir araya gelir, uyumlu ve bütünleşmiş bir manayı yansıtır” (Ülgener;1983:26-27).

Weber, nitelikleri kendine özgü olan toplumsal ve entellektüel sistemleri kavramayı amaçlayan bir yaklaşıma sahiptir. “Weber’in kafasındaki sorun, belirli bir toplumda dinin rolünü saptama ve bir çağ ya da topluluk tarafından geliştirilen değerler hiyerarşisini belirleme sorunudur” (Aron;1973:37). “Dini motifler, toplumsal eylemi belirleyen ve yönlendiren en sağlam kuvvetlerden birisidir. Dolayısıyla bütün dini sistemlerde bulunan sosyal ve iktisadi ahlak prensipleri, insani sosyal fiil ve hareketi sıkıdan sıkıya nüfuzu altında bulundurmakta ve bu sayede toplumsal yapının yönünü tayin etmektedir. Örneğin geçmişe saygı inancını kutsal bir vazife sayan bir din, her şeyden önce aile bağlılığına yüksek derecede bir sağlamlık ve kıymet kazandırır. Bununla sosyal yapı, önemli bir noktada ve büyük bir oranda din tarafından şekillendirilir” (Freyer;1968:192). Çeşitli toplumlardaki insanların davranışı ancak onların genel varoluş kavramları çerçevesinde anlamlıdır, ama dinsel dogmalar ve onların yorumları, bireylerin ve grupların ekonomik davranışları da dahil olmak üzere bütün davranışlarını anlamlandıran dünya görüşlerinin ayrılmaz bir parçasıdır (Aron;1973:42).

Weber, sosyal analizin aktörlerin içinde yaşadıkları toplumsal dünya hakkındaki düşüncelerinin açıklığa kavuşturulmasından çok daha fazlasını içermesi gerektiğini vurgular. Ona göre sosyal analizde, hem eylemin ifade edilmeyen etkilerinin hem de bu eylemin aktörün bilinciyle dolaylı ilişki içinde olmayan belirleyici nitelikteki koşullarının hesaba katılması gerekir (Giddens;2003:49-50). Bu açıdan toplum, temelinde bireyin öznel anlam dünyası üzerine kurulu bir konsepte dayanmakla birlikte diğer toplumsal unsurlarla şekillenen bir bütündür. Bu bağlamda Doğan Ergün’de,

Weber’de toplumsal gerçeğin sıralamasını toplumsal eylemler, toplumsal ilişkiler ve toplumsal durumlar olarak sınıflandırarak (Ergün;1973:70) toplumsal yapının teorik bir çözümlemesini yapar ve toplumu anlamanın yolunu ifade etmeye çalışır. Toplumsal ilişkilerin doğal bir sonucu olarak topluluklaşma ve toplumlaşmanın oluşum tipi olarak topluluk ve toplum, Weber’in eylem tipolojisine tam bir paralellik gösterir. Bu manada topluluk, duygusal ve geleneksel eylemleri, toplum ise değersel-akilci ve amaçsal-akilci eylemlerin başat olduğu durumu gösterir (Özlem;2001:211). Eylem, rol ve ilişkiler ağıyla dokunan ve aralarındaki sıkı bağ ile toplumsal yapının belirli bir zamandaki direncini veren toplumsal kurumlar, dinamik bir yapı olan toplumun dinamik temellerini ifade eder.

Her yerde zorunlu olarak bulunan ve sosyal davranışı kurumsallaştıran toplumsal kurumlar; aile, din, siyaset, eğitim, iktisat gibi unsurlardan oluşur. Temel kurumlar tüm parçaları işleyen, tam ve sürekli bir ağ, bir sistem olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu ağı kısaca, toplumun kültürü olarak adlandırabiliriz. Kültür ve toplumun sürekliliği için temel kurumların karşılıklı bağımlı işleyişinin eşgüdölmüş ağı, son derece önemlidir. “Hiçbir kurum kendi başına varolamaz. Her bir kurum çeşitli derecelerde diğerini etkiler ve diğerlerinden etkilenir” (Fichter;1996:126-128).

1- Parsons’ın Sosyolojisi ve Weber

Weber’in çalışmalarını İngilizce’ye kazandıran ve Amerikan sosyolojisine tanıtan Parsons, Weber’in toplumsal eylem kavramını sosyal aksiyon teorisi olarak açıklamış; Weber’den sonra Weberyen sosyolojinin temsilciliğini yapmıştır. “Sosyoloji çalışan bir kimse, hangi konu da olursa olsun Parsons’ın eserleri ile karşılaşmaktan kaçınmaz” (Canoğlu;1989:18). Dolayısıyla Weber’den de habersiz olamaz.

Parsons'a göre toplumsal yapı (sistem), bir dengeye veya istikrara ulaşma eğilimi içerisindedir (Poloma;1993:151). Toplumu anlamada toplumsal eylem kavramını temel yapı taşlarından biri olarak kabul eden Parsons'ın; entelektüel ilgi alanı, yavaş yavaş toplumsal eylemden toplumların yapısı ve işlevlerine doğru kaymıştır (Poloma;1993:150). Parsons'ın bu çalışması, Weber'in topluma yönelik analizinde ortaya koyduğu toplumsal eylem temelli toplumsal ilişkiler ağıyla dokunan toplumsal yapı ve kurumlar üzerine yaptığı çalışmalarının bir paraleli niteliğindedir. Hatta Parsons'ın bu çabası, Weber'in eksik bıraktığı çalışmalarının bir devamı niteliğindedir.

“Parsons'a göre modern-endüstriyel-bürokrasileşmiş bir toplumun temel değer sistemi başarı, belirginlik, evrenselcilik, duygusal tarafsızlık ve kendine yönelim değişkenleri tarafından temsil edilebilir. Küçük ilkel bir toplumun değer sistemi ise; atıf, yaygın özelliklilik, duygululuk ve topluluğa yönelim değişkenleri tarafından tarif edilebilir” (Canoğlu;1989:92-93).

Parsons temel eseri “Sosyal Eylemin Yapısı”nda; Alfred Marshall, Pareto, Durkeim ve Weber arasında içsel bir fikir yakınlığı olduğunu (Giddens;2003:129) ifade etmiş ve sosyolojisini Weber'in anlayıcı sosyolojisi ekseninde şekillendirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WEBER'İN TOPLUMSAL ANALİZİNE MÜŞAHHAS BİR ÖRNEK: “PROTESTAN AHLAKI VE KAPİTALİZMİN RUHU”

A- Protestan Ahlak

“Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu üzerindeki bilimsel tartışma bitmemiştir. Bunun nedeni yalnızca bu ünlü kitabın, tarihsel maddeciliğin deneyci bir çürütülmesi sayılması değil, aynı zamanda iki temel sorun getirmesidir. Birincisi tarihseldir; ‘Protestan mezhebi ya da genel Protestanlık ruhu kapitalizmin biçimlenmesini ne ölçüde etkilemiştir?’ İkincisi ise; teorik ve sosyolojiktir. ‘Ekonomik davranışın anlaşılması aktörlerin dünya görüşlerine ve dinsel inançlarına hangi anlamda başvurulmasını gerektirir?’ Ekonomik insanla dinci insan arasında köklü bir ayırım yoktur. Kan ve kemikten oluşan insanın, istek ve zevkler insanının belirli ender koşullar altında homo economicus’a dönüşmesi belirli bir ahlakın işlevidir” (Aron;1973:71). “Weber’in ilgilendiği bu ahlak, Protestan ahlakıdır ve Kalvindir. Weber Kalvinci kavramı beş noktada özetler.

a) Dünyayı yaratan ve yöneten, ama insanların sınırlı akıllarınca anlaşılamaz, erişilemez niteliklerde salt ve deney üstü bir tanrı vardır.

b) Bu esrarlı ve güçlü tanrı kurtuluşumuzu ya da lanetlenmemizi önceden kararlaştırmıştır, böylece yaptığımız şeylerle doğmamızdan önce alınmış ilahi kararları değiştiremeyiz.

c) Tanrı dünyayı kendi ünü için yaratmıştır.

d) Kurtulacak ya da lanetlenecek olsun, insan tanrının ünü için ve tanrının krallığını dünya da kurmak için çalışmalıdır.

e) Dünyevi şeyler, insanın doğası ve beden, günah ve ölüm katındadırlar. İnsanın kurtuluşu yalnızca ilahi merhamet yoluyla olur” (Aron;1973:45). Protestanlığa göre, bu günah dünyasında “inanan kişi tanrı için çalışmalıdır” (Aron;2000:425). Çalışmak bu dünyada günahları

affettirmenin yegane yoludur ve kul ile tanrı arasına kilisenin girdiği, özgürlüğün kısıtlandığı ilişkide Protestanlık; hem kilisenin konumuna hem de Ortodoks Hristiyanlığa köklü bir eleştiri getirmiştir.

“Protestan ahlakı, inanan insana bu dünya nimetlerinden sakınma ve çileci bir davranış buyurur. Oysa kar elde etmek için akılcı bir biçimde çalışmak ve karı harcamamak kapitalizmin gelişmesi için zorunlu bir davranıştır, çünkü tüketilmeyen karın sürekli olarak yeniden yatırılması ile aynı anlama gelir. Protestan tutumu ile kapitalist tutum arasındaki tinsel yakınlıkta burada bütün açıklığıyla ortaya çıkar. Kapitalizm işin akılcı örgütlenmesini gerektirir, üretim araçlarının gelişmesini sağlamak için karın büyük kısmının tüketilmeyip biriktirilmesini içerir”. Marx’ın Kapital’de söylediği gibi “biriktirin, biriktirin, biriktirin, yasa da peygamber de budur” sözü bu durumu ifade eder. Oysa Weber’e göre; “Protestan ahlakı batılı olmayan toplumlarda örneği görülmeyen yaşam zevklerinden yararlanmak için değil, her zaman daha fazla üretmek isteğini doyurmak için olabildiğince yüksek kar arayışı gibi tuhaf bir davranışın açıklanmasını ve meşru kılınmasını getirir” (Aron;2000:426-427).

Bu alanda Weber’in iki sorusu bulunmaktadır. Birincisi, “batı uygarlığının dışında, protestan ahlakının tipik bir örneğini oluşturduğu dünyevi çileciliğin benzeri bulunabilir mi? İkincisi ise, dinsel anlayışların değişik temel tipleri nasıl açıklanabilir ve dinsel anlayışlarla ekonomik davranışlar arasındaki ilişkilerin genel bir sosyolojisi nasıl geliştirilebilir?” Bu konuda “Weber, entelektüel deneyler olan bu tarihsel karşılaştırmalarla hiç olmazsa varoluşun dinsel tasarımının ve bu dinsel anlayışla belirlenen ekonomik davranışın batıda kapitalist ekonomik rejimin gelişiminin nedenlerinden biri olduğu savını kanıtlama çabasındadır” (Aron;2000:428-429).

“Protestan ahlakı, inançlıyı dünyevi şeylere karşı tetikte olmaya çağırır. Beden suçludur ve bu dünyada çilecilik esastır. Ama kar etme

amacıyla çalışmak ve kazandığını biriktirmek, kapitalizmin gelişmesi için zorunlu ve başta gelen bir davranıştır. Çünkü kapitalizm, tüketilmeyip, yeniden yatırıma ayrılan karın edinilmesi olarak tanımlanır. Kapitalizm üretim ve kar amacıyla yapılan çalışmanın akılcı örgütlenmesini ve bu karın büyük bir bölümünün de tüketilmeyip üretim araçlarının geliştirilmesi için saklanması amacını içerir. Weber'in yorumladığı biçimiyle Protestan ahlakı, bu garip davranışın bir ekonomik nedeni olmaktadır. Hayatın zevklerinden yararlanmak için değil de daha fazla üretme isteğini doyurmak amacıyla en yüksek kar edinmeyi hedef alan bu garip davranışa batılı olmayan toplumlarda rastlanmaz" (Aron;1973:46).

"Protestanlar, dinsel inancın aktif bir taşıyıcısı olan burjuva tabakası olarak, etik bir kurtuluş dinini iktisadi rasyonalizmle birleştirmişlerdir. Bu durum, geniş bir kentli orta sınıfın emsalsiz ortaya çıkışının, bir çilecilik etiğinden ve dünyevi amaçlar peşinde aktif bir şekilde koşulmasından oluşan emsalsiz bir inanç sisteminin yükselişiyle çakıştığı anlamına gelir" (Giddens;1996:43). Protestan ahlakın ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdem, bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın dini bir görev olduğu bilincidir (Torun; 2003:107).

"Kalvinizm ve asketik protestanlığın diğer dallarının önemi, Weber'in protestan ahlak'ta açıkladığı gibi, modern kapitalizmin doğuşunun nedeni oluşları değil, özelleştirilmiş bir çağrı da disiplinli bir parasal kazanç arayışına irrasyonel bir amaç sunmaları ve dolayısıyla kapitalizmin doymak bilmeyen genişleyişi tarafından harekete geçirilen rasyonalizasyon etkinliğinin ayrı tiplerinin daha da yayılmasının yolunu açmalarıdır. Asketik Protestanlık, modern kapitalizme entegre olan ve kaçınılmaz olarak kapitalizmin yayılmasını bürokrasinin ilerleyişiyle birleştiren iş bölümünü kutsamıştır" (Giddens;1996:58). "Batı Avrupa'nın toplumsal ve iktisadi gelişmesinin özgül formu kesin ve belirli biçimlerde, rasyonalizasyon sürecinin başka yerlerde gittiği yollardan bütünüyle farklı olan bir bireşim içermesidir. Weber modern kapitalizmin yükselmesine bile

öncü olan rasyonalizasyonun, batıda özel bir biçimde veya ileri düzeyde geliştiği toplumsal ve iktisadi hayatın muhtelif esas alanlarını ayrıntılandırmaktadır” (Giddens;1996:57). Weber’e göre din kapitalizmi doğurmaz, kapitalizm dini yorumlamadaki bir sekülerizasyonun ortaya çıkardığı bir durumdur.

Protestan ahlakı, dışsal ya da kurumsal normlara uyarlanılmasını talep etmekten ziyade mümini içeriden değiştirmiştir. İktisadi gelenekselciliğin engellerini yerle bir eden ahlak kayıtsızlık değil, bir kimsenin görev çağrısının gereklerini yerine getirmesini söyleyen ve olumlu bir dinsel buyruk olan Protestan ahlakıdır. “Protestan ahlakının etkililiği, bireyin en derininde yatan güdülenimlere yoğunlaşmış olmasında yatar” (Schroeder;1996:149). Bu manada Protestanlık dinsel buyruğu ile bireyin vicdani ve dinsel dünyasını belirlemekte, nihayetinde ise toplumsal hayatta sosyal norm ve hukuksal yaptırımlardan daha da belirleyici boyutuyla ekonomik ve toplumsal ilişkileri derinden etkilemektedir. Protestanlık tamamen aşkın ve kadir-i mutlak bir kutsal varlık nosyonunu müminlerine dayatırken, bir yandan da ruhani hayatlarını dönüştürmekte ve bu şekilde dünyanın aktif bir tarzda yeniden şekillendirilmesini sağlamaktadır (Schroeder;1996:94). “Tüm bu buyruklar karşısında birey, bir yanda bu dünyada kurtuluşa ermek için çaba göstermek, öbür yanda ise tanrının değiştirilemez istenci arasında kapatılamaz bir gedikle yüzyüze gelmiştir. Calvin’den sonra Protestan mümin, ancak benliği üzerinde ve dünya üzerinde egemenlik kurma yoluyla kurtuluşa erişmek için çaba gösterebilirdi” (Schroeder;1996:147).

Weber’in Protestan ahlakı tezi pek çok tartışmanın konusu olmuş, ancak bu yaklaşımı öbür yazılarından bağımsız ele alınmıştır. “Protestan ahlakı tezi, modern endüstriyel toplumun kökenleri hakkındaki tartışmaya bir katkı ve Marx’ın feodalizmden kapitalizme geçiş konusundaki açıklamasına verilmiş zekice bir yanıt olarak görüldü. Oysa Weber’e göre, Protestan ahlakı tezi, batı rasyonalizmi ve dünyanın büyüünün

bozulmasına ilişkin kültürel değişme analizinin içerisinde merkezi bir yer tutan süreçlere ilişkin bir bölümü oluşturmaktadır. Bu nedenle batı rasyonalizminin ya da büyüünün bozulmasının Protestan etiği bağlamında, (normalde) tartışılmayan iki boyutunun vurgulanması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, dinsel düşüncelerin gücünün sonuçta toplumsal hayatın bütününe kucaklayan bir rutin hayat tarzı ürettiği karizma ve rutinleşme arasındaki mücadeledir. İkincisi ise, tamamen aşkın bir kutsal varlığa yaslanan bir dünya görüşünün aracılığıyla büyüünün ortadan kaldırılmasıdır” (Schroeder;1996:141).

Protestanların bütün nüfus içinde sermayeden büyük ölçüde pay almaları, büyük çağdaş endüstriyel ve ticari iş alanlarındaki işletmelerin üst basamaklarında ve yöneticiliğinde bulunmaları ile kısmen tarihi temellere bağlanabilir (Weber;1997:31). Protestanların sermaye üzerinde güçlü mülkiyetleri ve çağdaş ekonomik yaşamdaki yönetici durumları, bugün kısmen yalın bir biçimde onların devraldıkları tarihi mirasla açıklanabilir (Weber;1997:33).

İnsan doğal olarak, para ve daha fazla para kazanmaya alışık değildir, tersine sadece yaşamaya alıştığı biçimde yaşamaya ve bunun için gerekeni kazanmaya alışıktır. Çağdaş kapitalizm, insan emeğinin üretkenliğini onun yoğunluğunu artırarak işe girdiği her yerde kapitalizm öncesi ekonomik emeğin yönlendirici eğiliminin sonsuz derecede inatçı karşı koymasına ile karşılaşmıştır. “Kalvinist ruha göre halk, yalnızca fakir olduğu için ve fakir olduğu sürece çalışır” (Weber;1997:53). Katı yaşam okulunda yetişmiş “Protestanlar; ölçüp biçen ve aynı zamanda atak, her şeyden önce ölçülü ve sözüne güvenilir, keskin ve güçlü burjuva kavramları ve temel kuralları ile kendini tamamen işlerine adanmış insanlardır” (Weber;1997:62).

Luther için meslek kavramı, geleneksel bağlantılar içinde kalmıştır. Meslek insanın kendini uydurmak zorunda olduğu ve tanrı buyruğu olarak

kabul ettiği şeydir. Bu anlayış varolan başka bir düşünceyi bastırmıştır. Bu düşünce ise, meslek uğraşısının tanrının verdiği bir ödev ya da daha doğrusu tek ödev olmasıdır ve Ortodoks Lutherçiliğinin gelişmesi bu eğilimi daha da arttırmıştır (Weber;1997:75).

Weber'in çalışmaları, sosyal tarih alanından hareket eder ve somut dini bir sistemin dini olmayan alanlara etkilerini belirlemeyi dener. Weber'in hareket noktası, mezheplerin sosyal tabakalara farklı şekillerde dağıldıklarının ve Protestanların "sermaye sahipliğı" ve "modern işverenlik"te açıkça üstün olduklarının tespiti olmuştur. Bu durum, herkes tarafından da bilinen bir gerçektir. Weber'e göre "Püriten (zahit) Protestanlığın ekonomik rasyonelliğinin anahtarı, püriten teolojidir" Kapitalizmin hareket noktası mesleğini düşünme "irrasyonel olarak kendini mesleğine adanma"dır (Aktay-Köktaş;1998:34). "Kapitalist ruhun gelişmesinin belirleyicisi; Calvinizm, Puritanizm ve (kısmen) Pietizm olarak şekillenmiş olan asketik Protestanlıktır. Esas nokta ise, Calvinist teolojinin en çok tartışılan elementi olan kaderciliktir" (Aktay-Köktaş;1998:35). Dikkat edildiğinde Weber'in üzerinde durduğı ve yoğunlaştığı üç temel konu vardır. Birincisi dini fikirlerin ekonomik davranışa etkisini araştırmak, ikincisi sosyal tabaka ile dini fikirler arasındaki ilişkiyi tespit etmek, üçüncüsü ise, batı kültürünün kendine özgü özelliklerini bulmak ve açıklamaktır (Aktay-Köktaş;1998:192).

Weber'e göre sosyoloji, toplumsal eylemin yönü ve sonuçlarına ilişkin nedensel bir açıklamaya ulaşmak için onu yorumlayarak anlamaya çalışan bir bilimdir. Weber'e göre toplumsal eylem, toplumsal harekete bağılı dürtüyü veya subjektif anlamı araştırmaya çalışır. Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı çalışması, bir dünyasal dine doğru olan rasyonel hareketlenmeyle (Protestan Calvinizm) rasyonel kar elde etme işi (kapitalizm) arasındaki ilişkiyi tartışır (Poloma;1993:148-149). Protestanlık, insan hayatının bir rasyonalizasyonunu ileri sürmüş,

yeteneğe göre ve modern mesleklere engin bir ahlaki değer vermiştir. Böylece “Protestanlık ‘iş’ kutsamıştır” (Türkdoğan;1985:65). Esasta Protestan iş ahlakı inançları, Weber’in de telkin ettiği gibi çok boyutludur. Bununla birlikte iş hakkındaki inançlar, aylaklık, işsizlik, zevke düşkünlük, başarı ve başarısızlık, denetim ve kader hakkındaki inançları kapsar (Türkdoğan;1985:96).

Weber’e göre Protestan ahlakı, yani kapitalizmin ruhu üç esasta farklılık gösterir. Her insanın cennet veya cehenneme ait kaderi önceden belirlenir; iş (çalışma) fazilettir ve insan hayatında kendi mesleğini seçmelidir. Weber bu noktada ortaçağ boyunca Katolikliğin ölümden sonraki ferdin statüsünün bu dünyadaki hayat tarzıyla belirleneceği şeklindeki iddiasını John Calvin’in reddettiğine dikkati çekmiştir. Çünkü Calvinizme göre, doğan her canlının cennet ve cehenneme ait yazgısı önceden belirlenmiştir. Bu durum kaderinin ne olabileceğini bilemeyen insanı rahatsız etmektedir. Calvin’in takipçileri, Weber’in belirttiği üzere zamanla ruhlarının kurtuluşu için bazı dünyevi sembolleri kabul etmek suretiyle kendileri için bir güvenilirlik aramışlardır. Fertlerin çalışmalarıyla, tasarruflarıyla, temkinli olmalarıyla ve bedeni zevklerden sakınma ve yasaklardan kaçınma yoluyla biriktirme kurtuluşlarının delili olacaktı. Böylece Calvinistler, evrende çalışmalarıyla tanrıyı takdis etme eğilimini oluşturmuş oluyorlardı. Bu bakımdan çalışma, temkin, tasarruf, itidal ve dünya zevklerinden uzaklaşma hep birlikte tanrıyı takdis etmeye yardım eder (Türkdoğan;1985:153). Weber Calvinizme atıfta bulunduğu zaman, yalnız Calvin’in kendi düşünce doktrinini değil 17.yy.’nin sonundaki Calvinist dairenin kendine has ahlaki kurallarını da düşünüyordu (Freund;1972:205).

“Weber biliyordu ki kapitalizmin gelişimi gerek ortaçağın sonunda sermaye birikimine, gerekse ev ve iş bütçelerinin ayrılmasına bağlı olarak büyük çapta ekonominin içsel bir dinamiğine bağlıdır. Ama bu durum sosyolojik olarak yetersizdir, çünkü kapitalizm kendini kendi isteğiyle yeni,

gelişimi bütünüyle tamamlanmış bir ekonomik sistem olarak ortaya koymamıştır. Bu aynı zamanda zaman içinde artan bir biçimde onu geliştiren cesur girişimcilerinde eserdir. Bu hala ismi konmamış yeni ekonomik sistemin destekleyicilerinin zihniyeti tam olarak onun “kapitalizmin ruhu”yla söylemek istediği şeydir. Bu zihniyet ahlaki ve dinsel inançlarla doludur, özellikle de kadere inançla. Bu savın ana hatları şöyle özetlenebilir; yeni doğan kapitalizmin önde gelen kahramanları değişik Protestan mezheplere aittir, kazançlarını kutlamalarla, iyi yaşamla, sanat koruyuculuğuyla harcayan Latin bankerlerin tersine, inançlarına uygun katı bir aile ve özel yaşamları vardır. Dahası “işte kazanılan başarı onların gözünde dinsel anlamda bir seçilmişliğe işaret ediyordu”. Biriken karlarının tadını kendi başlarına çıkaramayacaklarına göre onları yeniden yatırıma dönüştürüp büyütmekten başka ne yapabilirlerdi ki? Böylelikle kapitalizm; temel riyazete, çileciliğe (asketizm) doğru yön değiştirmiş olacaktı. Çilecilik ortaçağ manastırdaki keşişlerle sınırlıydı, öteki dünyalıktı, şimdi bu dünyalık oldu; zira kapitalist girişimci toplumsal ve ekonomik dünyanın göbeğinde keşiş gibi yaşıyordu” (Freund;1997:183-184). Her ne kadar bu yaşam sitili İslam tasavvufundaki “riyazete” benzese de İslamda bu durum Protestanlığın temel ontolojik argümanlarından tamamen farklı değerlendirilmesini gerektirir.

Meslek, insanın kendini uydurmak zorunda olduğu ve tanrı buyruğu olarak kabul ettiği şeydir. Bu anlayış varolan başka bir düşüncüyü bastırmıştır; o da şudur: “Meslek uğraşısı tanrının verdiği bir ödev ya da daha doğrusu tek ödevdir ve Ortodoks Lutherliliğin gelişmesi bu eğilimi daha da arttırmıştır” (Weber;1997:75). Protestanlığın kapitalizme ruhunu kazandıran dört ögesi vardır. Birincisi; “takdiri ilahidir”. Buna göre insanın mağfirete ilişkin olarak mukadderatı doğumundan itibaren belirlenmiştir, dolayısıyla insanın seçilmişliğini ya da seçilmemişliğini değiştirmek elinde değildir. İkincisi; “meslek kavramıdır”. Buna göre insanların tanrının iradesinin peşinden gitmek gibi ahlaki bir ödevleri söz konusudur. Tanrı yeryüzünde belli işlevi yapmak için insanları çağırmıştır. Bu anlama göre,

insanın dünyadaki mesleği tanrı tarafından kendisine verilmiş bir vazifedir. Böylece günlük çalışma ya da iş bir kutsallık kazanmış olur. Üçüncüsü; “zahitlik yani asketizimdir”. Reformasyonla birlikte zahitlik dinsel bağlamdan kurtulmuş ve yeryüzüne inmiştir. Buna göre insan kendisini bütünüyle mesleki çalışmalarına hasretmeli ve mesleğinde ilerlemek için keyif ve zevklerden uzak tutmalıdır. Tanrı tarafından seçilmiş bir kul olup olmadığı bilinemeyeceğine göre, tanrının verdiği iş mümkün olan en iyi ve en başarılı biçimde yapılmalıdır. Dördüncüsü ise; “insanın tanrısı ile olan ilişkisinin bireysel bir ilişki olduğudur”. “Buna göre, gündelik faaliyetlerinde insan kendisine verilmiş olan ödev ve yükümlülüklerinde tanrısına karşı bireysel olarak sorumludur. Böylece insan kendi dışındaki bağlardan yaptırımlardan kurtulmuş olur ve kendi kaderiyle (tanrısına karşı) baş başa kalır. Bu analiz, Weber’i kapitalizmin gelişmesinin din ile yakın ilişki içinde olduğu bu gelişmenin toplumsal sistemin kendi içinden evrildiğini ve bu gelişmede Protestanlığın özellikle önemli olduğu sonucuna götürmüştür” (Dobb;1992:374).

Püritanizm ve kapitalizm arasındaki ilişkilerin analizi, dini bir davranışın, (seküler) dünyevi olayların alanında nasıl pratikleştirildiğini resmeder (Freund;1972:209). Toplumsal kurumlardan birisi olan din olgusu, bu mana da ister Protestanlıkta olsun, isterse başka bir dinin başka bir mezhebinde olsun, toplumsal zihniyette ve bireylerin öznel anlam dünyalarında edindiği yer ve hassasiyet nedeniyle; hem somut alemde hem de bu dünyaya yönelik ilişkilerde göz ardı edilemez bir fenomen, yadsınamaz bir gerçekliktir.

B- Kapitalizm

Kapitalizm yalnız ekonomik bir düzen değil, genişliğine ve derinliğine bir yaşama sivilinin adıdır. Kapitalizm iktisadi verilerin üstünde ve ilerisinde bir yaşama sivil, çevre ve evrene karşı bir tavır ve davranış;

daha doğrusu o davranış bütününden ekonomik ve sosyal hayata dönük tarafı ile alınmış bir kesit demektir. Geri planda modern çağların her türlü gelenekçiliğine ve otoriteye sırtını çevirmiş, akılcı davranışının rasyonalizminin ve aynı zamanda öğrenme, tanıma ve zaptetme hırsına had ve hudut tanımayan insan iradesinin bir yan ürünüdür (Türkdoğan;1985:97). Weber'e göre tüketimin sınırlanması, paraya düşkünlükten kurtulma eğilimiyle birleştiğinde kaçınılmaz olarak; kurtuluşa ermek için zevklerden el çekme (asketik) yoluyla sermaye birikiminin (Türkdoğan;1985:109) sağlanması durumu ortaya çıkmaktadır. "Weber bu çalışmasıyla sadece kapitalizmi değil, bütün kurumlarıyla büyük bir zihin dönüşümünü anlatır".

Weber kapitalizmi "biçimsel özgür emeğin akılcı kapitalist işletme olarak örgütlenişi" (Weber:1997:20) yönüyle ifade eder ki yeni zamanlarda batıda görülen yenilik bu açıdan sadece bir ekonomik sistem (kapitalizm) değil, o da dahil olmak üzere modern bilim tarafından desteklenen rasyonel teknik, rasyonel hukuk ve bütünüyle yepyeni bir yaşam stilinin adıdır (Özgiraz;2000:178). Weber'e göre endüstriyel kapitalizmin beş temel özelliği vardır. Bunlar; rasyonel kapital muhasebesi, sağlam ve güvenilir bir hukuk sistemi, piyasaların serbestliği, işgücünün serbestliği ve ekonomik hayatın ticarileşmesidir.

"Weber'e göre kapitalizmin özü, hedefi en yüksek kar elde etmek ve araçları çalışma ve üretimin akılcı örgütlenmesi olan girişimde yatmaktadır. Kar elde etme isteği ve akılcı disiplin batı kapitalizminin tarihsel bakımdan kendine özgü niteliğidir. Bütün bilinen toplumlar para heveslisi tüccarlar olmuştur, ama az görülen hatta tek olan şey, bu en yüksek kar elde etme isteğinin fetihler, spekülasyon ya da maceralarla değil, disiplinle ve bilimle karşılanmasıdır. Kapitalist girişimin en yüksek kar hedefine, bürokratik örgütlenme yoluyla ulaşılabilir. Kapitalizmi oluşturan şey en yüksek kar düşüncesi değil, sınırsız birikim düşüncesi ve arzusudur" (Aron;1973:42-43). "Sınırsız kazanma açlığı hiçbir biçimde

kapitalizmle aynı şey değildir ve ne de onun “ruhu” ile aynıdır. Kapitalizm olsa olsa bu akıldışı güdünün dizginlenmesi ile özdeş olabilir” (Weber;1997:17). Elde etme güdüsünün, kazanç uğraşısının, kar uğraşısının olanaklı en fazla miktar parayı kazanma uğraşısının kendi içinde kapitalizm ile doğrudan doğruya hiçbir ilgisi yoktur (Weber;1997:16). Ancak bu hedefler bürokratik akılcı bir örgütlenme ile disiplinli bir çalışma sistemiyle bir araya geldiğinde farklı bir kapitalizm algısı ve yorumu ortaya çıkmaktadır.

Weber için kapitalizm genel bir kavramdır ve herhangi bir çağa uygulanabilir. Bu kavram altında kapital, “değişimde çıkarları korumak için ortaya koyulan mallar” olarak tanımlanır. Bu durumda kapitalizm, ise “çıklarlar için değişim sistemi” olarak tanımlanır. İkinci anlamda kapitalizm, maddi çıkar amacına yönelmiş bir bürokratik örgütlenme biçimidir. Kapitalizmde bürokrasi anahtar durumdadır ve ileri aşamada sosyal evrime yol açar (Canoğlu;1989;34-35).

Weber’in etkilendiği isimlerden biri olan Werner Sombart para ve para kazanmayı şu şekilde değerlendirir. “Paranın peşinde para olduğu için değil, sağladığı faydalar için koşulur”. Bu erken kapitalist çağ boyunca egemen olan bir algılamadır. Hatta bu dönemde, “kazanabileceğiniz kadar kazanın ama bunu dürüstçe yapın ve servet sahibi olduğunuz zaman da onu putlaştırmayın. Hatırlayın ki o bir amaç için bir araçtır, amacın kendisi değil” (Sombart;1988:39) der.

Kapitalist ruhun gelişmesinde özellikle iki büyük olaydan söz edilmelidir. Bunlardan birincisi rönesans, ikincisi ise reformasyondur. “Rönesans ile birlikte klasik bilgi yeniden keşfedilir ve böylece akılcı bilgi akılcı tekniklerin gelişmesine, bu da kapitalizmin gelişmesine yol açar. Ancak rönesansın kapitalist ruhun gelişmesine dolaysız bir katkısı olduğunu ileri sürmek yanıltıcı olabilir. Weber’e göre kapitalist ruhun gelişmesinde kritik olay reformdur. Reform hareketi ile birlikte ki, insan

ile tanrısı arasına kilisesinin katı bir biçimde girmesi engellenmiş, insanın sorumluluk ve yükümlülükleri tanrısı ile kendisi arasında bir iş olmaya başlamıştır” (Dobb;1992:373-374).

Weber’in öne sürdüğü varsayım, “Protestanlığın belirli bir yorumunun kapitalist rejimin oluşumunu kolaylaştıran bazı güdülenmeler üretmiş olmasıdır” (Aron;2000:423). Bundan dolayı Weber’in tezi, “kapitalizm ile Protestanlık anlayışı arasında anlamlı bir uygunluk olduğu savına” (Aron;2000:424) dayanır.

Kapitalizmin ruhunun ve yalnızca kapitalizmin değil, tüm modern kültürlerin ruhundaki temel öğelerden biri; görev çağrısı düşüncesi temelindeki rasyonel davranışın Hristiyan çileciliğinin ruhundan doğmuş olmasıdır (Schroeder;1996:161).

Sonuç olarak protestan ahlak birebir kapitalizmi doğurmamış ancak kapitalizmin doğuşunu belirleyen en önemli unsur olarak görülmüştür. Weber tüm bu değerlendirmelerini batı toplumunu açıklamaya yönelik bir yaklaşım içerisinde yapmıştır. Ancak şu durumda gözden kaçırılmamalıdır ki protestan ahlak ve kapitalizm üzerine yapılan çözümler temelinde anlayıcı sosyolojiyle açıklanıp anlaşılır kılınabilir.

SONUÇ

Modern bir bilim olarak sosyolojiyi toplumu anlama ve açıklama gayreti olarak değerlendiren Weber, anlayıcı sosyolojisini toplumsal eylem kavramı üzerine şekillendirir. Buradaki toplumsal eylem olgusu bireye, birey ise öznel anlam dünyasına dayanır. Bireyin subjektif eylemi toplumsal ilişkileri ve toplumsal kurumlarıyla toplumu derinden etkileyen ve toplumsal ilerlemeyi belirleyen bir öneme sahiptir. Weber'in, bireyi toplumun atomu olduğu yönündeki değerlendirmesi de bu nedenle önemlidir.

Teorik bir çaba olarak anlayıcı sosyoloji, tüm toplumların analiz edilmesinde uygulanabilecek teorik bir model sunarken, bu model farklı toplumlarda farklı sonuçlar ortaya koyar. Ancak kayda değer sonuçlara ulaşmak için bu teoriyi uygulayacak bireylerin o topluma aidiyet bağı ile bağlı olan ve içinde yaşadığı toplumun değerler sistemini özümseyen ve fertlerinin anlam dünyalarını anlayan uygulayıcılara bağlı bir durum olduğuna da dikkat edilmelidir.

Öyle ki batıyı ve Alman toplumunu çok iyi tanıyan ve çözümleyen Weber, sıra diğer toplumları çözümlemeye geldiğinde daha önceki değerlendirmelerini aratacak, hatta aşırı subjektif yargılar içerecek sonuçlara ulaşır. Doğu toplumları ve kültürleri için bir oryantalistten farksız sonuçlara ulaşan Weber, bu durumda bir ikileme düşmektedir. Ancak bu durum kendi teorisinde de bahsettiği gibi toplumların değer sistemlerini ve anlam dünyalarını anlayamamaktan ve o toplumların bir ferdi olarak hissetmesi gereken hassasiyetlerden yoksun bir şekilde çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Weber'in anlayıcı sosyolojisi her topluma uygulanabilecek teorik bir model iken, teorinin o toplumun hassasiyetlerini derinden hisseden ve o topluma aidiyet bağı ile bağlı olan fertlerince uygulanması teori – uygulama kıskacında bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir.

Son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet'e geçiş sürecinde etkisi altında kalınan pozitivist yaklaşım genel devlet zihniyetinde hakim paradigma olarak yer edindi. Dolayısıyla topluma yönelik analiz ve değerlendirmeler de bu perspektiften değerlendirildi. İşte bu yüzden Weber'in yaklaşımı hem akademik analizlerde, hem de devletin genel toplum siyasetinde dikkate değer bir önem taşımaktadır. Bu nedenle son iki yüzyılda Türkiye'nin geçirdiği toplumsal ve siyasal gerilimlerin daha iyi anlaşılıp, değerlendirilebilmesinde Weber'in anlayıcı sosyolojisi önemli bir yerde durmaktadır.

Sonuç olarak, Türk siyaseti, demokrasisi, iktisadi konsepti ve toplumsal değişimi ile bunların toplumsal temelleri üzerine yapılacak analizlerde Weber'in anlayıcı sosyolojisi dinamik ve uygulanabilir bir sosyolojik yaklaşım olarak görülmekte teorik mana da ciddi bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.

ÖZET

Raymond Aron'un, "anlaşılması çok zor, yanlış anlaşılması çok kolay bir sosyolog" olarak ifade ettiği gibi Weber, ortaya koyduğu anlayıcı sosyolojisi ve metodolojik yaklaşımı ile döneminin bilim dünyası ve akademik çalışmaları arasında farklı bir yere sahiptir. Hayatı ve yaşadığı sosyal ortam itibarıyla ilginç bir kişiliğe sahip olan Weber, döneminin hakim paradigması karşısında kendi sosyolojisini ve metodolojik yaklaşımını ortaya koymuştur. Weber'in anlayıcı sosyolojisinin temelini oluşturan "toplumsal eylem olgusu" tezimizin en önemli sacayağını oluşturmaktadır. Toplumu, bireyin öznel anlam dünyasına dayalı toplumsal eylem olgusu ile açıklamaya ve anlamaya çalışan Weber, sosyoloji anlayışını pozitivist ve tarihselci bilim anlayışlarının tinselci yaklaşımlarının kaynaştığı ve birinin birine tercih edilmediği bir çizgide ortaya koymuştur.

Weber'in toplumsal eylem üzerine kurduğu sosyolojisi, ucu açık bir sosyoloji olarak kalmıştır. Bunun nedeni ise, Weber hakkında yapılan eleştiriler ve yaptığı çalışmalarda da görüleceği üzere toplumsal eylem sonrasındaki aşamalar olan toplumsal ilişki ve toplumsal kurumlarıyla örülü toplumsal yapı üzerine yeterince eğil(e)memiş, toplumsal eylem üzerine yaptığı çalışmalar kadar derinlikli bir çalışma ve hassasiyet sergile(ye)memiş olmasından kaynaklanmaktadır (erken yaşta ölümü de bu durumu etkileyen diğer bir unsurdur). Tüm bu değerlendirmelere rağmen Weber, sosyolojisini sağlam bir temel üzerine oturtmuştur. Aradan geçen yaklaşık bir asra rağmen Weber, ortaya koyduğu sosyolojik yaklaşımıyla halen geçerliliğini muhafaza etmektedir.

Weber'in teorik manada açıklamış olduğu anlayıcı sosyolojisinin pratik örneği olarak değerlendirilebilecek olan "Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu" adlı çalışması; Protestan ahlak gibi bir değer sistemiyle kapitalist sistem arasındaki bağı analiz etmeye yönelik bir çalışmadır. Kuru bir sosyal değerlendirmenin ötesinde bireye ve onun öznel anlam

dünyasındaki yankıları okuyarak ortaya çıkan dışavurumu kapitalizmle farklı bir şekilde ilişkilendiren Weber, dinamik bir sosyolojinin kurucusudur.

Bu menval üzerine birinci bölümde; anlayıcı sosyolojinin temelini oluşturan “toplumsal eylem olgusu”na dayanılarak bireyin öznel anlam dünyası açıklanmaya ve bu olgunun toplumsal yapının analiz edilmesinde önemli bir sacayağı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, toplumsal ilişkiler ağıyla kurulan toplumsal yapı ve içeriği açıklanmaya ve aynı zamanda Weber’in sosyolojisinde edindiği yere temas edilmiştir. Üçüncü bölümde ise, tüm bu teorik sistemin bir örneği olarak Protestan ahlak ve kapitalist sistem arasındaki ilişki çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Weber’in çağdaşlarına nazaran yaptığı çalışmalar ve aynı zamanda teorisiyle halen geçerliliğini koruyan bir sosyolojinin kurucusu olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

Weber, who was described by Raymond Aron as “a sociologist who is very hard to be understood, very easy to be misunderstood”, has a distinct place between science world and academic works with interpretive sociology that he stated and methodological approaches of his era. Considering of his life and social medium of his life; weber, who had an interesting personality, stated his own sociology and methodology over against the dominant paradigm of his era. “social action fact”, which was the basis of Weber’s interpretive sociology, will be the main part of this thesis. Weber, who tried to understand and explain the society as the world of subjective meaning based social action fact, stated his sociology in a concept of which the positivist and historical science apprehension and the, intellectual approaches join together and none of these is preferred over another.

Weber’s sociology, which was based on social action, was left incomplete. This is because, as seen in the reviews about Weber and his works, Weber neither emphasized enough on the stages coming after social actions which are social actions and social relations and also social structure together with social foundations, nor showed sensitivity and deep study as he did on his works of social action. Despite all these estimations, weber stated his sociology on strong bases. Even after approximately a century, Weber maintains his validity the sociological approaches he stated.

Weber’s work of *The Protestant Ethic and The Spirit of The Capitalism*, which can be considered as a practical example of Weber’s interpretive sociology, is a study to analyze the relation between capitalist system and a system of values such as protestant ethic. Weber, who relates the Capitalism to appearing expressions by reading rebounds of

individual's subjective sense beyond a simple social evaluations, is the founder of dynamic sociology .

In the first part, as explained above, the individual's subjective sense is tried to be explained by relying on the social action fact which is the basis of the interpretive sociology and this fact is tried to be domainstarited as the significiant part of the social structure analysis. In the second part; the social structure, which is constructed with social relations and its content, is tried to be explained and its place in Weber's sociology is mentioned. And in the third part the relation between The Protestant ethic and the capitalist system which is an example of this theoretical system, is tried to be analyzed.

In this study it is indicated that Weber with regard to his contemporaries, is the founder of a sociology which still keeps its validity with his theory and works.

KAYNAKÇA

ARON, Raymond

2000 **Sosyolojik Düşüncelerin Evreleri**, Çev: Korkmaz Alemdar, Ankara: Bilgi Yay.

1973 **Toplumbilim Düşüncesinde Ana Akımlar**, Çev: Fevzi Yalın, Ankara.

AKTAŞ Yasin ve M. Emin KÖKTAŞ

1998 **Din Sosyolojisi**, BENDIX, Reinhard. “**Max Weber’in Din Sosyolojisi**”, Der:Yasin Aktay - M. Emin Köktaş, Çev: M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yay., 2. Baskı.

BOTTOMORE, Tom ve R. NİSBET

1997 **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Çev: Mete Tuncay - Aydın Uğur, Ankara: Ayraç Yay.

CANOĞLU, Ayşe

1989 **Talcott Parsons’ın Amerikan Sosyolojisine Katkıları**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Sosyoloji Bölümü.

ÇÖREKÇİ, Selim

1988 “**Weberyen Metodolojinin Tarihi ve Felsefi Temelleri Üzerine Bir Deneme**”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Ens.

DOBB, Maurice

1992 **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Ek Bölüm: Geçiş Tartışmaları / İşaya ÜŞÜR, Çev: F. Akar, İstanbul: Belge Yay.

ERGÜN, Doğan

1973 **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi,
I. Baskı.

FICHTER, Joseph

1996 **Sosyoloji Nedir?**, Çev: Nilgün Çelebi, Ankara: Attila
Kitabevi.

FREUND, Julien

1972 **The Sociology of Max Weber**, Britain: Penguin University
Books.

FREYER, Hans

1968 **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Çev: Tahir Çağatay, Ankara:
Ayyıldız Matbaası, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay.

GIDDENS, Antony

1996 **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, Çev:
Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yay.

2003 **Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (Yorumcu
Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi)**, Çev: Ümit Tatlıcan -
Bekir Balkız, İstanbul: Paradigma Yay.

KARAGÖZ, Emel Öztürk

2003 **Max Weber'de Anlamacı Sosyoloji ve Din Olgusu**,
İstanbul: Derin Yay.

MARDİN, Şerif

1997 **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İstanbul: İletişim Yay., 4. Baskı.

1999 **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yay., 8. Baskı.

MARSHALL, Gordon

1999 **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev: Osman Akınhay - Derya Kömürcü, Bilim ve Ankara: Sanat Yay.

ÖZKİRAZ, Ahmet

2000 **Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi**, Ankara: A Yayınevi, Çağdaş Türk Düşüncesi.

ÖZLEM, Doğan

2001 **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, İstanbul: İnkılap Yay.

2000 **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

1998 **"Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimlerin Dünü ve Bugünü Üzerine"**, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 76, Bahar Dönemi

POLOMA, Margaret M.

1993 **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev: Hayriye Erbaş, Ankara: Gündoğan Yay.

RİNGER, Fritz

2003 **Weber'in Metodolojisi (Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi)**, Çev: Mehmet Küçük, Ankara: Doğu Batı Yay.

SAN, Coşkun

1970 **Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara: Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

SCHROEDER, Ralph

1996 **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, ev: Mehmet Küçük,
Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

SOMBART, Werner

1988 **Kapitalizmin Manevi Kaynakları**, ev: Mustafa zel,
İstanbul: İlim ve Sanat Dergisi, Sayı 20, Ağustos Sayısı.

SUNAR, İlkay

1986 **Dn ve Toplum**, Ankara: Birey ve Toplum Yay.

SWINGWOOD, Alan

1998 **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, ev: Osman Akınhay,
Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

TORUN, İshak

2003 **Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi**, İstanbul:
Okumuş Adam Yay.

TÜRKDOĞAN; Orhan

1985 **Max Weber, Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler**,
İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

WEBER, Max

2000 **Sosyoloji Yazıları**, ev: Taha Parla, İstanbul: İletişim Yay.,

1997 **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, ev: Zeynep
Aruoba, İstanbul: Hil Yay.

1995 **Toplumsal ve Ekonomik rgtlenme Kuramı**, ev: zer
Ozankaya, Ankara: İmge Yay.

1978 **Economy and Society I - II**, New York: University of California Pres,

